

Τμήμα Τεχνών Ήχου και Εικόνας
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Πτυχιακή Εργασία

Δημιουργία εθνογραφικού ντοκιμαντέρ "Νάσιτε" (Ours)

Αθανάσιος Ι. Μάνος

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Παναγόπουλος

Κέρκυρα, Ιανουάριος 2024

Πρόλογος

Η παρούσα πτυχιακή εργασία αποτελεί τον καρπό μιας εποικοδομητικής ακαδημαϊκής πορείας στο Τμήμα Τεχνών Ήχου και Εικόνας. Με την εκπόνησή της, επιχειρείται η σύνθεση και η εφαρμογή ενός ευρέος φάσματος θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών μου σπουδών. Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο βασικά μέρη:

A) Οπτικοακουστικό Έργο με τίτλο «Ours/-Νάσιτε» (ελλ. «Ό,τι είναι δικό μας»): Εδώ παρουσιάζεται η πρακτική εφαρμογή των γνώσεων μου στην κινηματογράφηση και το μοντάζ, μέσα από την δημιουργία ενός ολοκληρωμένου οπτικοακουστικού έργου.

B) Κειμενικό Μέρος: Στο κείμενο περιγράφεται ο θεωρητικός πυρήνας της εργασίας, αναλύονται οι επιστημονικές θεωρίες και μεθοδολογίες που υποστηρίζουν και ενισχύουν την πρακτική δημιουργία, με έμφαση στη σημειολογία των πολυμέσων και τις τεχνικές κινηματογράφησης.

Ο στόχος αυτής της διττής προσέγγισης ήταν ο συνδυασμός θεωρητικών γνώσεων και ερευνητικής ανάλυσης με τις πρακτικές δεξιότητες της κινηματογράφησης και του μοντάζ, αναδεικνύοντας την αμφίδρομη σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης. Η εργασία αναλήφθηκε τον Φεβρουάριο του 2021 υπό την επίβλεψη του καθηγητή Ιάκωβου Παναγόπουλου και ολοκληρώθηκε τον Φεβρουάριο του 2024.

Στον πατέρα μου, Γιάννη,
για την έμπνευση, τη στήριξη, το κουράγιο, την πίστη
που πάντα μου έδειξε και μου δείχνει

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου προς όλους όσους με βοήθησαν, με συμβούλεψαν και με ενθάρρυναν κατά τη διάρκεια αυτού του σημαντικού εγχειρήματος.

Αρχικά, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου, Ιάκωβο Παναγόπουλο, για την έμπνευση, την ανεκτίμητη καθοδήγηση, τις πολύτιμες συμβουλές και την αδιάκοπη υποστήριξή του. Η συνεχής παροχή γνώσεων και η αφοσίωσή του στην ακαδημαϊκή αριστεία ήταν οδηγός σε κάθε βήμα της εργασίας αυτής.

Επίσης, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στους συναδέλφους συμφοιτητές και συμφοιτήτριες αλλά και τους φίλους και τις φίλες που μοιράστηκαν μαζί μου αμέτρητες ώρες συζήτησης και ανταλλαγής ιδεών. Η επικοινωνία και η δημιουργική ανταλλαγή απόψεων και ιδεών αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και ενίσχυσαν την ποιότητα του τελικού αποτελέσματος.

Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στην οικογένειά μου, για την υποστήριξη και την ανιδιοτελή αγάπη τους. Χωρίς την πίστη τους σε μένα και την προσωπική τους θυσία, η ολοκλήρωση αυτής της εργασίας δεν θα ήταν εφικτή.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω κάθε άτομο που με βοήθησε, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στην πορεία προς την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Κάθε συμβολή, μικρή ή μεγάλη, αποτέλεσε σημαντικό κομμάτι στην ολοκλήρωση αυτού του ακαδημαϊκού μου ταξιδιού.

Περίληψη

Η πτυχιακή εργασία αναλύει τη σχέση μεταξύ του πολιτισμού, της πολιτικής και των συνόρων μέσα από το παράδειγμα της περιοχής Φλώρινας. Στοχεύει να συνδυάσει θεωρητικές γνώσεις με πρακτική εμπειρία στην παραγωγή ενός οπτικοακουστικού έργου. Μέσα από πολυτροπικές μεθόδους συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων και με την εφαρμογή μιας αυτοεθνογραφικής προσέγγισης, η εργασία εξετάζει την κοινωνική και πολιτισμική δυναμική της περιοχής της Φλώρινας, τονίζοντας την ιδιαιτερότητα των συνοριακών περιοχών και την επίδραση που τα σύνορα ασκούν στη διαμόρφωση της ταυτότητας των κατοίκων.

Η πρακτική πτυχή της εργασίας απεικονίζει τη δημιουργική διαδικασία και την εφαρμογή θεωρητικών εννοιών στην παραγωγή του ντοκιμαντέρ, αναδεικνύοντας τις δυνατότητες που αυτή η πολυτροπική προσέγγιση προσφέρει στην κατανόηση της πολυπλοκότητας και της πολυδιάστατης φύσης των συνόρων και της πολιτισμικής ταυτότητας των πληθυσμών που κατοικούν σε αυτά. Η εργασία, μέσω του ντοκιμαντέρ, επιδιώκει να αποκαλύψει πώς οι κάτοικοι της Φλώρινας εκφράζουν και διαχειρίζονται την ταυτότητά τους μέσα από τοπικούς χορούς και άλλες πολιτισμικές πρακτικές, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα την επίδραση σε αυτή τη διαδικασία σημαντικών γεωπολιτικών εξελίξεων, όπως η ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος το 1913, καθώς και σημαντικά ιστορικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα μέχρι και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, το 1991.

Η έρευνα αποκαλύπτει τη δυναμική των συνόρων ως χώρων πολιτισμικής συνάντησης και ανταλλαγής, καθώς και την επίδρασή τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή των κατοίκων. Η πτυχιακή εργασία αυτή συνιστά μια πολυδιάστατη μελέτη που επιχειρεί να συνδυάσει την ακαδημαϊκή έρευνα με την εφαρμογή τεχνικών γνώσεων της παραγωγής οπτικοακουστικού έργου και να αποκαλύψει τη σύνθετη σχέση μεταξύ πολιτισμού, ταυτότητας και συνόρων στη σύγχρονη εποχή.

Abstract

This thesis analyzes the relationship between culture, politics, and borders through the example of the Florina region. It aims to combine theoretical knowledge with practical experience in producing an audiovisual work. Utilizing multimodal data collection and processing methods and applying an auto-ethnographic approach, the study examines the social and cultural dynamics of the Florina region, highlighting the uniqueness of border areas and their impact on shaping the border residents' identity.

The practical aspect of the work illustrates the creative process and the application of theoretical concepts in the production of the documentary, showcasing the opportunities this multimodal approach offers for understanding the complexity and multidimensional nature of borders and the cultural identity of the populations residing in them. The dissertation, through the documentary, seeks to reveal how the inhabitants of Florina express and manage their identity through local dances and other cultural practices while analyzing the impact of significant geopolitical developments, such as the incorporation of the region into the Greek state in 1913, various historical events of the 20th century up to the dissolution of Yugoslavia in 1991.

The research reveals the dynamics of borders as spaces of cultural encounter and exchange, as well as their impact on the social and political life of the inhabitants. This thesis constitutes a multidimensional study that attempts to combine academic research with the application of technical knowledge and to reveal the complex relationship between culture, identity, and borders in the modern era.

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	1
Ευχαριστίες	3
Περίληψη.....	4
Abstract	5
Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή.....	7
1.1 Ερευνητικά ερωτήματα	7
1.2 Δομή της εργασίας	8
 Α΄ Μέρος – Θεωρητική ανάλυση.....	 10
Κεφάλαιο 2 - Θεωρητικές αφηγήσεις και έννοιες Εξερευνώντας τον πολιτισμό στα σύνορα με τη χρήση οπτικοακουστικών καταγραφών	10
2.1 Η έννοια «σύνορα».....	10
2.2 Τα σύνορα στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια.....	11
2.3 Επιτελεστική κουλτούρα και πολιτισμικές πρακτικές	14
2.4 Ο χορός και η μουσική ως πλαίσια επιτέλεσης και πολιτισμικής έκφρασης	16
Κεφάλαιο 3 - Η περιοχή της Φλώρινας ως συνοριακή περιοχή – Ιστορικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα	19
3.1 Η περιοχή της Φλώρινας στο ιστορικό πλαίσιο του 20 ^{ου} αιώνα	19
3.2 Πολιτικές του πολιτισμού και των ταυτοτήτων στη Φλώρινα μετά το 1990	23
 Β Μέρος - Πρακτική Ανάλυση.....	 28
Κεφάλαιο 4 – Η πορεία για την ετοιμασία του ντοκιμαντέρ.....	28
4.1 Έμπνευση, Αφορμή, Εκκίνηση	28
4.2 Η οπτικοακουστική μελέτη επιτελέσεων του πολιτισμού και η αυτο-εθνογραφική προσέγγιση	29
Κεφάλαιο 5 – Τα στάδια της παραγωγής.....	32
5.1 Προπαραγωγή.....	32
5.2 Παραγωγή.....	34
5.3 Μεταπαραγωγή.....	36
Κεφάλαιο 6 – Συμπερασματικές επισημάνσεις.....	38
6.1 Η Φλώρινα στο σύνορο	38
6.2 Η οπτικοακουστική και κειμενική καταγραφή της πολιτισμικής επιτέλεσης	39
 Βιβλιογραφία.....	 40

Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή

1.1 Ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα εργασία λειτουργεί ως συμπληρωματική ανάλυση και θεωρητικό υπόβαθρο προς το ντοκιμαντέρ με τίτλο «Ours/ Νάσιτε» (ελλ. «Ό,τι είναι δικό μας»). Η εργασία, όπως και το ντοκιμαντέρ, διερευνά την πολυεπίπεδη σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό, την πολιτική και τα σύνορα μέσα από το πρίσμα τη συνοριακής περιοχής της Φλώρινας. Ο στόχος της είναι να προσφέρει ένα σύνθετο και συστηματικό θεωρητικό υπόβαθρο που θα εμπλουτίσει την κατανόηση των θεμάτων που αναπτύσσονται στο ντοκιμαντέρ, και, ταυτόχρονα, να περιγράψει τη δημιουργική διαδικασία και την ερευνητική προσέγγιση που οδήγησαν στην παραγωγή του.

Η εργασία εξερευνά μία σειρά από ερωτήματα που εντοπίζονται μέσα από τη σχέση πολιτισμού, πολιτικής και συνόρων. Ειδικότερα εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι της Φλώρινας εκφράζουν την ταυτότητά τους μέσα από το χορό και τη μουσική. Οι τοπικοί χοροί, που είναι διαμορφωμένοι από την ιστορία και τις ιστορικές και πολιτισμικές διαδικασίες της περιοχής, μπορούν να ιδωθούν ως ένας ζωντανός διάλογος μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος. Εξετάζεται, ακόμα, πώς η χρήση της γλώσσας και η γλώσσα των τραγουδιών - είτε αυτή είναι ελληνική, είτε μακεδονική - επηρεάζει την αντίληψη της πολιτισμικής ταυτότητας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι χοροί συγκροτούν ή τονίζουν κατηγορίες εθνικής, τοπικής και ιδεολογικής ταύτισης όπως "Ελληνες", "ντόπιος", "Μακεδόνας", ή "πατριώτης".

Παράλληλα, η εργασία διερευνά τον τρόπο με τον οποίο διαφέρει η αντίληψη για τους χορούς μεταξύ των ανθρώπων από το πολιτικό επίπεδο σε σχέση με το κοινωνικό/προσωπικό επίπεδο. Επισημαίνεται πώς η πολιτική δυναμική και οι κοινωνικές αντιλήψεις μεταβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο οι χοροί ερμηνεύονται και παρουσιάζονται τόσο στην καθημερινότητα, όσο και στις ιδιαίτερες και τελετουργικές δημόσιες περιστάσεις.

Επιπλέον, η εργασία αναλύει την εξέλιξη της συζήτησης σχετικά με τα συνοριακά ζητήματα και την ταυτότητα στη Φλώρινα τα τελευταία 25-30 χρόνια, ειδικά μετά από κρίσιμες πολιτικές εξελίξεις όπως η Συμφωνία των Πρεσπών το 2019. Εξετάζεται πώς αυτές οι εξελίξεις έχουν επηρεάσει την πολιτισμική ταυτότητα και την αντίληψη των συνόρων στην περιοχή. Τέλος, η εργασία διερευνά την αλληλεπίδραση των κατοίκων της περιοχής Φλώρινας με τους κατοίκους της γειτονικής πόλης του Μοναστηρίου (Bitola) στη Βόρεια Μακεδονία, εστιάζοντας στις σύνθετες διαπολιτισμικές σχέσεις που διαμορφώνονται στις συνοριακές περιοχές και τους πληθυσμούς τους. Συνοπτικά, η εργασία επιχειρεί να παρουσιάσει μια, όσο

τον δυνατόν, πολυεπίπεδη ματιά στην πολυπλοκότητα της πολιτισμικής ταυτότητας και της πολιτικής δυναμικής σε μια συνοριακή περιοχή, όπως η Φλώρινα.

1.2 Δομή της εργασίας

Στο Α' μέρος (κεφ. 2 και 3), αναλύονται οι βασικές επιστημονικές έννοιες που διαμόρφωσαν την προσέγγιση του θέματος του ντοκιμαντέρ. Η ιστορική αναδρομή στην περιοχή της Φλώρινας αναδεικνύει την πολιτισμική ιδιαιτερότητα της περιοχής και τις πολιτικές πρακτικές που εφαρμόστηκαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά. Ειδικότερα, εξετάζονται οι εξής πτυχές:

- Η έννοια των Συνόρων και η Ιδιαιτερότητα των Συνοριακών Περιοχών: Αναλύεται η σημασία των συνόρων και η επίδρασή τους στην τοπική κοινωνία της Φλώρινας, εστιάζοντας στις μεταβαλλόμενες πολιτισμικές και πολιτικές δυναμικές.
- Η ανθρωπολογική έννοια της 'Επιτέλεσης' και των Επιτελεστικών Πρακτικών: Εξερευνάται η σημασία της 'επιτέλεσης' στην καθημερινή ζωή, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους οι επιτελεστικές πρακτικές επηρεάζουν την ταυτότητα και την κοινωνική αλληλεπίδραση.
- Ο Χορός και η Μουσική ως Μορφές Πολιτισμικής Έκφρασης: Αναλύονται ο χορός και η μουσική ως βασικά στοιχεία πολιτισμικής ταυτότητας και έκφρασης στην περιοχή της Φλώρινας.
- Η Ιστορία της Περιοχής της Φλώρινας: Εξετάζεται η ιστορική εξέλιξη της περιοχής από την προσάρτησή της στην Ελλάδα το 1912 και εντεύθεν, με έμφαση στις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές.
- Οι Κοινωνικοπολιτικές Συνθήκες της Δεκαετίας του 1990: Αναλύονται οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμόρφωσαν την περιοχή κατά τη δεκαετία του 1990.
- Η Πολιτική του Κράτους και η Πολιτισμική Ετερότητα: Εξετάζεται η πολιτική που εφαρμόστηκε από την κεντρική κυβέρνηση και οι επιπτώσεις της στην πολιτισμική πολυμορφία της περιοχής.

Στο Β' μέρος της εργασίας (κεφ. 4, 5 και 6), αναδεικνύεται η διαδικασία παραγωγής του ντοκιμαντέρ, από την αρχική έμπνευση που οδήγησε στην έναρξη της έρευνας μέχρι την τελική υλοποίηση του έργου (κεφ. 4). Αυτή η διαδικασία καταγράφει την προσωπική εμπειρία και τη σχέση του ερευνητή με το υλικό, καθώς και τις προκλήσεις και τις αποφάσεις που λήφθηκαν κατά τη διάρκεια της παραγωγής (ενότητα 4.1). Παράλληλα δίνεται έμφαση στην μεθοδολογική προσέγγιση της αυτοεθνογραφίας, η οποία διαμόρφωσε την κατανόηση και

διαχείριση του υλικού, την ερευνητική διαδικασία και τη σύνθεση του συνόλου των πληροφοριών που εμπεριέχονται, τόσο στο τελικό οπτικοακουστικό έργο, όσο και στο κείμενο αυτό (ενότητα 4.2). Στη συνέχεια περιγράφονται, στο κεφάλαιο 5, οι εξής φάσεις:

- Προπαραγωγή (ενότητα 5.1): Η φάση της προπαραγωγής ξεκίνησε με τη συλλογή και την ανάλυση πηγών πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού, καθώς και την πραγματοποίηση έρευνας πεδίου. Εδώ, διαμορφώθηκε ο κεντρικός άξονας του ντοκιμαντέρ και προσδιορίστηκαν τα κύρια θέματα που θα εξεταστούν.
- Παραγωγή (ενότητα 5.2): Κατά τη διάρκεια της παραγωγής, έγινε η καταγραφή του οπτικοακουστικού υλικού, με εστίαση στις διαφορετικές πτυχές της ζωής και της πολιτισμικής ταυτότητας στη Φλώρινα. Η διαδικασία αυτή επιχείρησε να απαθανατίσει την πληρότητα των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών στοιχείων της περιοχής.
- Μεταπαραγωγή (ενότητα 5.3): Στη φάση της μεταπαραγωγής, το συλλεχθέν υλικό επεξεργάστηκε και συντέθηκε, δημιουργώντας το τελικό αφήγημα του ντοκιμαντέρ με στόχο να μεταφερθεί αποτελεσματικά το μήνυμα και η ατμόσφαιρα της έρευνας. Εδώ έλαβε χώρα η επιλογή των σκηνών, η ηχητική επεξεργασία και το τελικό μοντάζ.

Η δημιουργική διαδικασία της παραγωγής του ντοκιμαντέρ περιλαμβάνει επίσης την ανάλυση και τη συνεχή αξιολόγηση του υλικού, έτσι ώστε το τελικό αποτέλεσμα να ανταποκρίνεται στους αρχικούς στόχους και στις ερευνητικές προσδοκίες.

Συμπερασματικές επισημάνσεις (κεφ. 6): Εδώ συζητούνται πτυχές της διαδικασίας του τελικού έργου το οποίο συνθέτει την αναπαράσταση της πολιτισμικής, κοινωνικής και πολιτικής δυναμικής στην περιοχή της Φλώρινας, καθώς και μια σημαντική προσφορά στην κατανόηση της περιοχής και των ανθρώπων της.

Α' Μέρος – Θεωρητική ανάλυση

Κεφάλαιο 2 - Θεωρητικές αφετηρίες και έννοιες Εξερευνώντας τον πολιτισμό στα σύνορα με τη χρήση οπτικοακουστικών καταγραφών

2.1 Η έννοια «σύνορα»

Τα σύνορα αποτελούν μια πολυδιάστατη έννοια και μια κατασκευή, η οποία εκφράζει πολλά περισσότερα από ένα γεωγραφικό διαχωρισμό. Ενσωματώνουν πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, γλωσσικές και οικονομικές πτυχές, που ενέχουν ρόλο φυσικών και ανθρωπογενών κατηγοριοποιήσεων. Αποτελούν, ακόμα, νοητικά και συμβολικά όρια που επηρεάζουν τις κοινωνίες, είτε συνδέοντάς τις, είτε διχάζοντάς τις. Για να κατανοήσουμε τα σύνορα και το ρόλο τους στις ανθρώπινες κοινωνίες, πρέπει να εξετάσουμε την ιστορική τους εξέλιξη¹.

Από τις αρχαίες αυτοκρατορίες έως τη μεσαιωνική Ευρώπη, τα σύνορα έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτισμών και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ κοινοτήτων και πολιτικών δομών, προκαλώντας συχνά συγκρούσεις και πολέμους. Στην πρόσφατη ιστορία η περίοδος της αποικιοκρατίας καθόρισε τους τρόπους με τους οποίους αντιλαμβανόμαστε τα σύγχρονα σύνορα καθώς οι ευρωπαϊκές δυνάμεις επέβαλαν τεχνητά όρια σε διάφορες περιοχές του κόσμου, συχνά αγνοώντας φυλετικές και εθνικές διαφορές. Αυτή η πρακτική είχε μόνιμες συνέπειες στις ταυτίσεις και τις διαφοροποιήσεις αλλά και τις συγκρούσεις των τοπικών πληθυσμών².

Ιστορικά, τα σύνορα έχουν διαδραματίσει έναν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων, ορίζοντας τις διακρίσεις μεταξύ του «εμείς» και του «αυτοί», και συμβάλλοντας στην πρόσληψη και ενίσχυση του εθνικισμού. Οι παραμεθόριες περιοχές, ιδίως, αποτελούν έναν ζωντανό μικρόκοσμο αυτής της δυναμικής, όπου είναι εμφανής και διάχυτη η πολιτισμική ποικιλομορφία. Οι συνοριακές περιοχές αποτελούν τον ιδανικό τόπο για να παρατηρήσει κανείς πώς οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν, διαπραγματεύονται και συνδιαμορφώνουν τις ταυτότητές τους, ενσωματώνοντας διαφορετικά πολιτισμικά

¹ Νιτσιάκος, Βασίλης, 2010. *Στο σύνορο: Μετανάστευση, σύνορα και ταυτότητες στην αλβανο-ελληνική μεθόριο*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, σ. 345-342.

² Γκριν, Σάρα Φ., 2020. *Σημειώσεις από τα Βαλκάνια. Τόπος, περιθωριακότητα και αμφισημία στα ελληνοαλβανικά σύνορα*, Ιωάννινα: Ισνάφι, σ. 141-190.

στοιχεία και δεδομένα. Η διαδικασία αυτή μπορεί να γίνει κατανοητή ως μια διαρκής διαπολιτισμική συνομιλία που αναδεικνύει την ρευστότητα και την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων ταυτοτήτων³.

Πέρα από τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις, τα σύνορα επηρεάζουν και το εμπόριο και την κίνηση αγαθών, υπηρεσιών και εργασίας. Η μελέτη των τελευταίων οδηγεί στην κατανόηση της διανομής και διακίνησης πλούτου και της άσκησης εξουσίας μεταξύ των κρατών. Για παράδειγμα, τα σύνορα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, που επιτρέπουν την ελεύθερη κίνηση εργασίας και κεφαλαίων, έχουν συντελέσει στη δημιουργία ενός ενοποιημένου οικονομικού χώρου. Τα σύνορα έχουν επίσης ψυχολογικό αντίκτυπο, τόσο στους μόνιμους πληθυσμούς, όσο και σε αυτούς που τα διασχίζουν περιστασιακά λόγω γεγονότων όπως πόλεμοι, συγκρούσεις, διώξεις κ.ά., προκαλώντας αισθήματα ασφάλειας ή φόβου. Στις περιοχές εμπόλεμων συγκρούσεων τα σύνορα μπορεί να δημιουργήσουν συνθήκες ευαλωτότητας ή να ενισχύσουν τον πατριωτισμό και εθνικό συναίσθημα⁴.

Γενικά, τα σύνορα μπορούν να αποτελέσουν τόπους σύγκρουσης, λόγω εδαφικών διαφορών και εθνοτικών εντάσεων, όσο και χώρους συνεργασίας μέσω εμπορικών συμφωνιών, περιβαλλοντικών πρωτοβουλιών και πολιτισμικών ανταλλαγών. Συνοπτικά τα σύνορα δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά ως απλές γεωγραφικές γραμμές στον χάρτη, αλλά ως δυναμικές δομές που σχηματίζουν τον κόσμο, επηρεάζοντας την πολιτική, την κοινωνία, τον πολιτισμό και την οικονομία. Η μεταβολή τους, όταν συμβαίνει, προκαλεί ιστορικές αλλαγές και επαναπροσδιορίζει την διαπολιτισμική επικοινωνία. Η κατανόηση των συνόρων και των πολλαπλών διαστάσεών τους μας βοηθά να κατανοήσουμε το παρόν και το παρελθόν του κόσμου μας και τις πολυπλοκότητες που τον διαμορφώνουν⁵.

2.2 Τα σύνορα στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια

Η πολιτική και οικονομική ολοκλήρωση μετά την πτώση του κομμουνισμού, το 1991, και η επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ακολούθησε, δημιούργησαν πολύπλοκες συνοριακές συνθήκες σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων και της Ελλάδας. Παρά τις αναφορές στην

³ Manos, Ioannis, 2016. Understanding borders and bordering processes: The ethnographic study of international frontiers in Southeast Europe. Στο: Nitsiakos Vassilis, Manos Ioannis, Agelopoulos Georgios, Angelidou Alike, Dalkavoukis Vassilis, Kravva Vasiliki (Eds.) *Ethnographic research in border areas: Contributions to the study of international frontiers in Southeast Europe*, σ. 4-5.

⁴ Παπαδάκης, Γιάννης, 2009. *Η ηχώ της νεκρής ζώνης: Οδοιπορικό στη διαιρεμένη Κύπρο*, Αθήνα: Scripta, σ. 255-272.

⁵ Donnan, Hastings, Wilson, Thomas, M. 1994, *An anthropology of frontiers*. Στο: Donnan, Hastings, Wilson, Thomas, M. (Eds.), *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*, Lanham, MD: University Press of America, σ. 1-6.

ανάγκη μείωσης της σημασίας των γεωπολιτικών συνόρων και την εφαρμογή πολιτικών που οδηγούν σε ανοικτά σύνορα, χαλάρωση των ελέγχων και αυξημένη διασυνοριακή συνεργασία, τα υπάρχοντα σύνορα υπονομεύτηκαν από εθνικιστικές διεκδικήσεις και τις ανησυχίες για την παράνομη μετανάστευση και την είσοδο προσφύγων. Πολλές χώρες εκδήλωσαν εθνικιστικές διεκδικήσεις και προσπάθησαν να ενισχύσουν την κυριαρχία τους με νέα σύνορα. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία νέων διαχωριστικών γραμμών και η κατανόηση των συνόρων ως μέσων προστασίας του εθνικού εδάφους. Αυτές οι αλλαγές δημιούργησαν τόσο ευκαιρίες όσο και προκλήσεις για τους ανθρώπους που ζουν σε αυτές τις περιοχές. Παρά τις προσπάθειες για ανοικτά σύνορα και διασυνοριακή συνεργασία, οι σημερινές πραγματικότητες στην περιοχή είναι πιο περίπλοκες. Η κατανόηση των συνόρων ως μέσων προστασίας του εθνικού εδάφους έχει αυξηθεί και έχει ενισχυθεί, και αυτό έχει οδηγήσει στη δημιουργία νέων διαχωριστικών γραμμών⁶.

Στην Ελλάδα ιδιαίτερα, τα σύνορα συνδέονται με την περιθωριοποίηση και την απομόνωση. Αυτές οι αρνητικές αντιλήψεις αντισταθμίζονται από το υψηλό ηθικό των ανθρώπων των συνόρων εξαιτίας αυτού της αίσθησης του εθνικού καθήκοντος που πρέπει να έχουν ζώντας στις άκρες του κράτους. Οι κοινωνικές σχέσεις υπερβαίνουν τα εδαφικά όρια του κράτους και συνδέουν πρόσωπα και ομάδες των συνοριακών περιοχών με πολιτισμικούς, κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς. Το κράτος παραμένει ο βασικός παράγοντας που διαμορφώνει τις σχέσεις που αναπτύσσονται στις παραμεθόριες περιοχές. Οι κρατικές πολιτικές οργανώνουν το νόημα των συνόρων και τον τρόπο με τον οποίο αυτά γίνονται αντιληπτά από όσους ζουν στα σύνορα⁷.

Παράλληλα, οι κοινωνικές σχέσεις και οι δεσμοί υπερβαίνουν τα εδαφικά όρια του κράτους. Οι άνθρωποι που ζουν σε συνοριακές περιοχές συχνά παρουσιάζουν σύνθετες ταυτότητες εξαιτίας ιστορικών, πολιτισμικών και κοινωνικών παραγόντων και συνεργάζονται και αλληλεπιδρούν πέρα από τα σύνορα με πολιτισμικούς, κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς τρόπους. Οι πολιτικές του κράτους, ωστόσο, παραμένουν σημαντικοί παράγοντες στη διαμόρφωση των συνόρων και της σχέσης των ανθρώπων με αυτά. Διάφοροι παράγοντες ενθαρρύνουν την επικοινωνία και την ανάπτυξη μέσω της οικονομικής δραστηριότητας (τουρισμός) και των ανταλλαγών και πρακτικών όπως ο χορός και η μουσική. Οι πολιτικές του

⁶ Τοπάλογλου, Λευτέρης, Πετράκος, Γιώργος, 2008. *Σύνορα, Ολοκλήρωση και Ανάπτυξη: Η νέα γεωγραφία των διασυνοριακών οικονομικών σχέσεων*, Αθήνα: Κριτική, σ. 28-43.

⁷ Μάνος, Ιωάννης, 2014. Ζώντας (σ)τα σύνορα: Μία εθνογραφική προσέγγιση του εθνικισμού στην καθημερινότητα. Στο: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (Επιμ.) *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 180-183.

πολιτισμού από διάφορους πληθυσμούς με την δημιουργία και αναπαράσταση μιας ξεχωριστής ταυτότητας περιλαμβάνουν επιτελέσεις του εθνικού ή του τοπικού πολιτισμού⁸.

Η περιοχή της Φλώρινας ως αντικείμενο μελέτης της εργασίας αυτής αποτελεί ένα απτό παράδειγμα των παραπάνω τρόπων με τους οποίους λειτουργούν τα σύνορα. Ανέλαβε τον ρόλο φύλακα των βορειοδυτικών συνόρων της Ελλάδας μετά την ένταξή της στο ελληνικό κράτος το 1913. Η γραμμή των συνόρων θεωρήθηκε ένδειξη εθνικής εξουσίας, σύμβολο εθνικής ιδεολογίας, πεδίο συνοριακής περιοχής όπου η εθνική ιδεολογία διαχύθηκε και επιβλήθηκε σε τοπικό επίπεδο. Πολλές φορές δέχτηκε αμφισβητήσεις εξαιτίας της δημογραφικής σύνθεσης της περιοχής, η οποία, παρά τις αλλαγές που σημειώθηκαν κατά τον 20ό αιώνα, διακρίνεται για την πολιτισμική της πολυμορφία⁹.

Επιγραφή «Μακεδονία Γεννημένη Ελληνική» σε ένα από τα κτίρια των συνόρων μεταξύ Φλώρινας και Β. Μακεδονίας, ορατή από την μεριά της εισόδου προς την Ελλάδα

Στην περιοχή έχει ενσωματωθεί έντονα η ελληνική εθνική ιδεολογία στις διάφορες μορφές κοινωνικής ζωής των κατοίκων. Και εδώ τα σύνορα εκλαμβάνονται ως ακλόνητα και αναλλοίωτα, στενά συνδεδεμένα με την εθνική κυριαρχία. Αξίες όπως το θάρρος, η υπερηφάνεια, η ευψυχία, η αυταπάρνηση και η αυτοθυσία τονίζονται ως κεντρικά στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας, ιδιαίτερα όπως αυτή εκφράζεται και εμπειρικά βιώνεται στην περιοχή¹⁰.

⁸ Pistrick, Eckehard, 2018. Τίνος είναι αυτό το τραγούδι; Πολυφωνικό τραγούδι και συγκρότηση ταυτοτήτων στη νότια πλευρά των αλβανο-ελληνικών συνόρων. Στο: Βασίλης Νιτσιάκος, Ιωάννης Μάνος, Βασίλης Δαλκαβούκης, Αλίκη Αγγελίδου, Γιώργος Αγγελόπουλος (Επιμ.) *Τα Πολλαπλά Σύνορα ενός Μεταβαλλόμενου Κόσμου: Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Εθνογραφικές Δοκιμές στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα: Κριτική, σ. 241-246.

⁹ Hart, Laurie, Kein, 2014. Εθνικό στίγμα και επώδυνες ατομικές πορείες στην παραμεθόριο μετά τον ψυχρό πόλεμο: Επιστροφή των «ντόπιων» στη βορειοδυτική Ελλάδα. Στο: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (Επιμ.) *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 141-145.

¹⁰ Μάνος, Ιωάννης, 2014. Ζώντας (σ)τα σύνορα: Μία εθνογραφική προσέγγιση του εθνικισμού στην καθημερινότητα. Στο: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (Επιμ.) *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 188-190.

Συνοπτικά τα σύνορα και οι συνοριακές περιοχές στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια είναι πολύπλοκοι θεσμοί που έχουν κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων. Φιλοξενούν πληθυσμούς με ποικίλο πολιτισμικό υπόβαθρο και ταυτόχρονα αποτελούν παράγοντες που καθορίζουν την ένταξη, τον αποκλεισμό, την ιθαγένεια και την ιδιότητα του μέλους του κράτους. Η ταυτότητα των πληθυσμών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη σχέση του πολιτισμού με τις εθνικές ιδεολογίες και τις κρατικές πολιτικές.

2.3 Επιτελεστική κουλτούρα και πολιτισμικές πρακτικές

Η έννοια της επιτέλεσης αποτελεί ένα κρίσιμο στοιχείο στην κατανόηση της κοινωνικής και πολιτισμικής δυναμικής καθώς αναδεικνύει σημαντικές πτυχές του πολιτισμού και αποκαλύπτει την κοινωνική και πολιτισμική έκφραση των ανθρώπων. Ως αναλυτική έννοια είναι σημαντική, ιδιαίτερα για την παρούσα εργασία γιατί αναφέρεται στην παρατήρηση και καταγραφή καθημερινών και άλλων εκφάνσεων των ανθρώπινων πληθυσμών και στους τρόπους που άτομα και ομάδες παρουσιάζουν τον εαυτό τους και αναπτύσσουν κοινωνική δράση¹¹.

Η επιτέλεση συνδέεται με την κατασκευή της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας διατηρώντας την κατεστημένη κατάσταση είτε υπονομεύοντας και αλλάζοντάς την. Οι επιτελέσεις του πολιτισμού αντανakλούν κοινωνικές αξίες, συμβάσεις, και κανόνες και επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση σε διάφορα πολιτισμικά πλαίσια. Συνδέονται άμεσα με κοινωνικές δομές και θεσμούς. Ταυτόχρονα η επιτελεστική συμπεριφορά καθοδηγεί τη διαχείριση και εκφραστικότητα των συναισθημάτων, της ταυτότητας και της ενσώματης εμπειρίας. Οι άνθρωποι εκδηλώνουν την ταυτότητά τους μέσω των πράξεών τους και της συμμετοχής τους σε επιτελεστικές εκδηλώσεις¹².

Η επιτέλεση συνδέεται με την πολιτική, καθώς αντικατοπτρίζει τις πολιτικές πτυχές της κοινωνικής ζωής και την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε πολιτισμικές πρακτικές και πολιτικούς θεσμούς. Στο πεδίο της πολιτικής του πολιτισμού σύγχρονα κοινωνικά κινήματα και ποικίλοι πληθυσμοί χρησιμοποιούν την επιτέλεση για την κατασκευή και ανάδειξη της ταυτότητάς τους ως τρόπου επιβεβαίωσης της διακριτής τους υπόστασης και ύπαρξης. Η επιτέλεση λειτουργεί ως μέσο διατήρησης ή αλλαγής της κατεστημένης κατάστασης, ενισχύοντας ή αμφισβητώντας

¹¹ Νιτσιάκος, Βασίλης, Μάντζος, Κωνσταντίνος, 2002. Πολιτικοποιώντας την παράδοση: Χρήσεις των πολυφωνικών τραγουδιών στην Ελλάδα και την Αλβανία. Στο: *Το Παρόν του Παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία, Επιστημονικό Συμπόσιο 19-21 Απριλίου 2002 (Πρακτικά)*, Ίδρυμα Μωραΐτη, σ. 135-136.

¹² Λαλιώτη, Βασιλική, 2011-2012. Η μουσική ως επιτέλεση: ανθρωπολογικές προοπτικές, *Εθνολογία*, τ. 15, σ. 208-213.

κυρίαρχες παραδοχές. Η επιτελεστική κουλτούρα αποτελεί έναν θεμελιώδη παράγοντα στις ανθρώπινες κοινωνίες, διαμορφώνοντας τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται και αναπαράγονται η σημασία, η ταυτότητα και η κοινωνική αλληλεπίδραση¹³.

Στην καθημερινότητα, η επιτελεστική κουλτούρα εμφανίζεται μέσα από διάφορες μορφές ανθρώπινης συμπεριφοράς. Κοινωνικές τελετές, παραδόσεις και έθιμα αποτελούν παραδείγματα αυτού, καθώς συγκεκριμένες πράξεις επιφέρουν νόημα και ενισχύουν τις συλλογικές ταυτότητες. Οι γάμοι, για παράδειγμα, είναι επιτελεστικά γεγονότα που ενσωματώνουν την ένωση ατόμων και τη δημιουργία οικογενειακών μονάδων, ενώ πολιτισμικά φεστιβάλ και εορτασμοί συμβολίζουν αξίες και πεποιθήσεις μιας κοινότητας.

Η επιτελεστική κουλτούρα ασκεί σημαντική επίδραση συντελεί στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων κοινωνικών ομάδων και κοινοτήτων. Είτε μέσω θρησκευτικών τελετών, πολιτικών συγκεντρώσεων ή κοινών πολιτισμικών γεγονότων, οι ομαδικές εκδηλώσεις καθορίζουν την καθιέρωση και διατήρηση μιας κοινής ταυτότητας των ομάδων¹⁴.

Η επιτελεστική κουλτούρα συνυφαίνεται εξάλλου και με θέματα εξουσίας και κοινωνικής δομής. Ορισμένες εκφράσεις απολαμβάνουν προνομίων και ενισχύονται στο πλαίσιο της κοινωνίας, ενώ άλλες μπορεί να αποκλειστούν ή να θεωρηθούν μη συμβατές. Για παράδειγμα, σε διάφορους πολιτισμούς υπάρχουν καθορισμένοι τρόποι έκφρασης των έμφυλων ταυτοτήτων. Οι παραβάσεις αυτών των κανόνων μπορεί να οδηγήσουν σε κοινωνικές αντιδράσεις. Παρομοίως, ταυτότητες όπως οι φυλετικές ή εθνικές διαμορφώνονται και ενδυναμώνονται μέσα από την επιτελεστική κουλτούρα. Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις συνεχίζουν να υφίστανται μέσω των επαναλαμβανόμενων εκφράσεων και αναπαραστάσεων ορισμένων ομάδων, συντελώντας στην περιθωριοποίηση και τις διακρίσεις αυτών των κοινοτήτων¹⁵.

Επιλογικά, η έννοια της επιτέλεσης και η κατανόηση της επιτελεστικής κουλτούρας μας βοηθούν να εξηγήσουμε την περίπλοκη διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ κυρίαρχων συμβάσεων και κοινωνικών πρακτικών που ακολουθούν τα άτομα. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αποκαλυφθούν δομές εξουσίας και τρόποι διαπραγμάτευσης ή υπονόμησης τους. Μέσω της αναγνώρισης των επιτελεστικών διαστάσεων της ανθρώπινης ζωής και των κοινωνικών και

¹³ Κάβουρας Παύλος, 2010. Φολκλόρ και παράδοση. Όψεις και μετασχηματισμοί ενός νεωτερικού ιδεολογικού μορφώματος. Στο: Κάβουρας Παύλος (Επιμ.) *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, Αθήνα: Νήσος, σ. 40-48.

¹⁴ Eriksen, Thomas, Hylland, 2007. *Μικροί Τόποι, Μεγάλα Ζητήματα: Μια Εισαγωγή στην Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Κριτική, σ.116-118.

¹⁵ Θεοδοσίου, Ασπασία, 2009. «Όταν έγινε ελληνικό»: Γύφτοι, μουσική και «αυθεντικότητα» στα ελληνο-αλβανικά σύνορα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 218 Α', σ. 117-119.

πολιτισμικών συμφραζομένων στα οποία εμφανίζεται αποκτάμε σημαντικές γνώσεις για τον δυναμικό και διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα των πολιτισμικών πρακτικών και των κοινωνικών σχέσεων.

2.4 Ο χορός και η μουσική ως πλαίσια επιτέλεσης και πολιτισμικής έκφρασης

Ο χορός και η μουσική αποτελούν οικουμενικές και επιτελεστικές μορφές ανθρώπινης δημιουργικότητας και πολιτισμικής ταυτότητας, ξεπερνώντας τόσο γεωγραφικά όσο και χρονικά όρια. Έχουν κεντρικό ρόλο στην καθημερινότητα των ανθρώπων και των κοινοτήτων, ως μέσα για να επικοινωνήσουν, να γιορτάσουν, να αφηγηθούν ιστορίες και να εκφράσουν συναισθήματα. Από την αρχαία εποχή τους ως αδιαχώριστο μέρος της ζωής μέχρι τους σύγχρονους ρόλους τους στη διαμόρφωση προσωπικών και ομαδικών εμπειριών, ο χορός και η μουσική παραμένουν ουσιώδη στοιχεία του ανθρώπινου βίου¹⁶.

Σε κάθε πολιτισμό, ο χορός και η μουσική επιτελούν διάφορους κοινωνικούς ρόλους. Αποτελούν ισχυρά μέσα επικοινωνίας, που ξεπερνούν γλωσσικά εμπόδια, μεταδίδοντας συναισθήματα. Μέσω του χορού και της μουσικής, τα άτομα μπορούν να εκφράσουν χαρά, λύπη, αγάπη και άλλα περίπλοκα συναισθήματα που ενίοτε δύσκολα περιγράφονται με λέξεις. Ταυτόχρονα, έχουν βαθιές ψυχολογικές επιδράσεις, προκαλώντας ισχυρές συναισθηματικές αντιδράσεις, από τη χαρά μέχρι τη λύπη. Επιπρόσθετα, λειτουργούν συχνά ως εργαλεία κοινωνικής συνοχής, ενδυναμώνοντας την αλληλεγγύη μέσα στην ομάδα¹⁷.

Σε πολλούς πολιτισμούς, όπως και στην ελληνική, η μουσική και ο συλλογικός χορός αποτελούν σημαντικά κοινωνικά γεγονότα με πολλαπλές λειτουργίες. Ενέχουν συμβολική σημασία και διαμορφώνουν πολιτισμικές νοηματοδοτήσεις. Κατανοώντας τις πολιτισμικές σημασίες που κρύβονται πίσω από το χορό και τη μουσική, οι μελετητές αποκτούν γνώσεις για την περιπλοκότητα της ανθρώπινης δημιουργίας και τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνίες μεταδίδουν τις πιο βαθιές τους πεποιθήσεις και αξίες μέσα από τις επιτελεστικές πολιτισμικές εκφράσεις, διαμορφώνουν κοινές εμπειρίες και δημιουργούν στενούς δεσμούς σύνδεσης των μελών μιας κοινότητας μεταξύ τους όσο και με την ίδια την κοινότητα. Οι άνθρωποι συχνά

¹⁶ Θεοδοσίου, Ασπασία, (Σίσσυ), Καλλιμοπούλου, Ελένη, 2020. (Μουσικές) κοινότητες: Σχιζοφωνικές παρουσίες και ηχηρές απουσίες. Στο *Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου-Ελένη Καλλιμοπούλου*, (Επιμ.), *Μουσικές Κοινότητες στην Ελλάδα του 21^{ου} Αιώνα. Εθνογραφικές Ματιές και Ακροάσεις*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 34-44. Royce-Peterson, Anya, 2005. *Η ανθρωπολογία του χορού*, Αθήνα: Νήσος, 185-189.

¹⁷ Kringelbach, Helene_Neveu, Skinner, Jonathan, 2019. Η κινητικότητα των χορευτικών πολιτισμών. Στο: Kringelbach, Helene_Neveu, Skinner, Jonathan, (Επιμ.), *Χορευτικοί πολιτισμοί: Παγκοσμιοποίηση, τουρισμός και ταυτότητα στην ανθρωπολογία του χορού*, Αθήνα: Κλειδάριθμος, σ. 30-34.

συμμετέχουν, είτε συνειδητά είτε υποσυνείδητα, σε επιτελεστικές πράξεις για να δημιουργήσουν μια συγκεκριμένη εικόνα ή να εκπληρώσουν κάποιους ρόλους¹⁸.

Οι χορευτικές εκδηλώσεις ως συλλογικά πεδία και πλαίσια πολιτισμικών επιτελέσεων βιώνονται ως μορφές κοινωνικής συνάθροισης, συλλογικού βιώματος και πολιτισμικής εμπειρίας. Ποικίλλουν από επίσημες παραστάσεις σε θέατρα έως ανεπίσημες συναντήσεις σε κοινοτικά κέντρα ή σε γιορταστικές περιστάσεις. Αυτές οι περιστάσεις παρέχουν μια ευκαιρία σε όσους/ες συμμετέχουν να μεταδώσουν μηνύματα και να προκαλέσουν συναισθήματα μέσω της κίνησης και της ενσώματης ερμηνείας. Περιλαμβάνουν διαδραστικότητα και την ενεργή συμμετοχή του κοινού¹⁹.

Παράλληλα, οι χορευτικές εκδηλώσεις φέρουν μεγάλη πολιτισμική βαρύτητα και πολυδιάστατη σημασία. Ενσωματώνουν τις αξίες, τις παραδόσεις και την ιστορία μιας κοινότητας, λειτουργώντας ως ένας τρόπος πολιτισμικής διατήρησης και έκφρασης. Σε κάποιες περιστάσεις, οι χορευτικές εκδηλώσεις συνδέονται στενά με θρησκευτικές ή πνευματικές τελετουργίες, μετατρέποντας το χορό σε μια τελετή αφοσίωσης και σύνδεσης με το θείο. Τέλος, οι χορευτικές εκδηλώσεις βοηθούν στην ενίσχυση του κοινωνικού δεσμού μιας κοινότητας, αναπτύσσοντας την αίσθηση του συνύπαρξης και της κοινής ταυτότητας. Παρέχουν ευκαιρίες

Απεικόνιση του πολιούχου της πόλης, Αγίου Αγαθάγγελου, με «παραδοσιακή τοπική» φορεσιά. Επάνω, η επιγραφή «Ελευθερία 1912- 2012» για τα εκατό χρόνια από την απελευθέρωση της περιοχής από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ή αλλιώς την εδαφική ένταξη της στο Ελληνικό Κράτος

¹⁸ Νιτσιάκος Βασίλης, 1994. Εισαγωγή. Στο: Νιτσιάκος Βασίλης, (Επιμ.), *Χορός και κοινωνία*, Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, σ. 10-13.

¹⁹ Αυδίκος, Βαγγέλης, 1994. Παραδοσιακός χορός και χορευτικοί όμιλοι. Στο: Νιτσιάκος Βασίλης, (Επιμ.), *Χορός και κοινωνία*, Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, σ. 125-128.

για κοινωνική επαφή, δικτύωση και ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των χορευτών, των χορογράφων και του κοινού²⁰.

Ο χορός και η μουσική με τις κοινωνικές λειτουργίες που επιτελούν και τις ψυχολογικές δυνάμεις που ασκούν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσα αμφισβήτησης ή ενίσχυσης των δομών εξουσίας και μέσα ελέγχου καθώς και μέσα διαμαρτυρίας και αντίστασης από την σκοπιά διαφόρων περιθωριοποιημένων ομάδων. Η επιτέλεση και ως μορφή της η πολιτισμική επιτέλεση του χορού παράσταση παίζουν έναν καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούμε με τον κόσμο γύρω μας, διαμορφώνουμε την αυτό-αντίληψή μας και προσλαμβάνουμε τον εαυτό μας ως μέλη ή μη-μέλη μιας ομάδας²¹.

²⁰ Κακάμπουρα Ρέα, 2023. Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο: Κακάμπουρα, Ρέα (Επιμ.), *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα: Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, ΕΚΠΑ, σ. 13-17.

²¹ Λαλιώτη, Βασιλική, 2010. Παράδοση, επιτέλεση και φολκλόρ. Το εθνογραφικό παράδειγμα του τραγουδιού ghana στη Μάλτα. Στο: Κάβουρας Παύλος (Επιμ.) *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, Αθήνα: Νήσος, σ. 131-132.

Κεφάλαιο 3 - Η περιοχή της Φλώρινας ως συνοριακή περιοχή – Ιστορικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα

3.1 Η περιοχή της Φλώρινας στο ιστορικό πλαίσιο του 20^{ου} αιώνα

Κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν ορισμένα βασικά στοιχεία που σχετίζονται με την ιστορική εξέλιξη της περιοχής της Φλώρινας και την τοπική κοινωνική πραγματικότητα και συνδέονται με διαδικασίες συγκρότησης ταυτότητας, έτσι ώστε να γίνουν κατανοητά, όσα διαδραματίζονται ακόμα και σήμερα στη Φλώρινα και όσα αναφέρονται και καταδεικνύονται στο ντοκιμαντέρ.

Σύμφωνα με τοπικές αφηγήσεις και πηγές που χρονολογούνται από το τέλος του 19ου αιώνα και την αρχή του 20ου αιώνα, η περιοχή της Φλώρινας χαρακτηριζόταν από γλωσσική πολυμορφία και πολιτισμική ποικιλομορφία, αποτέλεσμα της ανάμιξης πληθυσμών και πολιτισμικών πρακτικών κατά τη διάρκεια των βυζαντινών και οθωμανικών χρόνων. Οι πληθυσμοί που μιλούσαν Σλαβικές γλώσσες κυριαρχούσαν στην αγροτική περιοχή²², ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν κοινότητες που αποτελούνταν από Βλάχους και Αρβανίτες, σύμφωνα με την τοπική ονομασία. Οι τελευταίοι είχαν μεταναστεύσει στην περιοχή στις αρχές του 19ου αιώνα, προερχόμενοι από περιοχές της σημερινής Αλβανίας και της Ηπείρου.

Επιπλέον, μεμονωμένες οικογένειες από αυτούς τους πληθυσμούς είχαν εγκατασταθεί σε κοινότητες που μιλούσαν Σλαβικές γλώσσες και είχαν ενσωματωθεί στην τοπική κοινότητα. Μέλη των κοινοτήτων αυτών μετέβαιναν σε μεγάλα αστικά κέντρα στα Βαλκάνια, όπου δημιουργούσαν μεγάλες εμπορικές επιχειρήσεις ή αναχωρούσαν ετησίως για να εργαστούν ως οικοδόμοι ή εργάτες²³. Η θρησκεία αποτελούσε το κύριο κριτήριο διακριτικότητας μεταξύ των πληθυσμών, αναγνωρίζοντας το τόσο η οθωμανική διοίκηση όσο και οι ίδιοι οι κάτοικοι. Επιπλέον, οι οικογενειακοί δεσμοί, η κατοικία σε συγκεκριμένα χωριά και η κοινωνική θέση αποτελούσαν άλλους παράγοντες διαφοροποίησης μεταξύ των τοπικών πληθυσμών²⁴.

Η εμφάνιση εθνικιστικών κινημάτων στην περιοχή, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, επέφερε αλλαγές στον τρόπο που οι κάτοικοι της περιοχής αντιλαμβάνονταν την ατομική και

²² Ιωαννίδου, Αλεξάνδρα, 1997. Τα σλαβικά ιδιώματα στην Ελλάδα. Γλωσσολογικές προσεγγίσεις και πολιτικές αποκλίσεις. Στο: Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γιώργος, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 89-101.

²³ Γούναρης, Βασίλης, 1993. Εθνοτικές Ομάδες και Κομματικές Παρατάξεις στη Μακεδονία των Βαλκανικών Πολέμων. Στο: *Τα Ογδόντα Χρόνια των Βαλκανικών Πολέμων (1910–1914)*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α, σ. 196-199.

²⁴ Danforth, Loring, M., 1999. Η Μακεδονική διαμάχη. Ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 58-60.

συλλογική ταυτότητά τους. Οι διεκδικήσεις εδαφών και πληθυσμών στη Μακεδονία βασίζονταν στον ισχυρισμό των εμπλεκόμενων κρατών ότι στην περιοχή ζούσαν αδέρφια που υποτίθεται ότι ήταν υπόδουλα και έπρεπε να απελευθερωθούν και να ενσωματωθούν στον εθνικό σώμα. Η απόδειξη της ύπαρξης και, σε πολλές περιπτώσεις, η δημιουργία διακριτών και αναγνώσιμων πολιτισμικών, εθνοτικών και εθνικών ομάδων που δηλώναν ότι ταυτίζονται ή ανήκουν εθνικά στα διεκδικητικά κράτη ήταν το κεντρικό στόχο και μέσο για την επίτευξη των εθνικών στόχων²⁵.

Δύο είναι τα κυρίαρχα φαινόμενα κατά την περίοδο αυτή: η επιλογή εθνικών ταυτοτήτων και η εθνική κινητικότητα. Πολλοί παρατηρητές και ερευνητές συμφωνούν ότι τα μέλη μιας ίδιας οικογένειας ή κοινότητας μπορούν να ανήκουν σε διαφορετικά έθνη και να υποστηρίζουν διαφορετικές εθνικές ιδεολογίες. Ακόμα, υπήρχαν περιπτώσεις ατόμων και κοινοτήτων που, παρότι είχαν ταυτιστεί με μια εθνική ομάδα, άλλαζαν την εθνική τους ταυτότητα. Η απόφαση για την επιλογή μιας εθνικής ταυτότητας ήταν συνδεδεμένη με υλικές ανάγκες και προσωπικές ή συλλογικές προτεραιότητες²⁶.

Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται λόγω των επιπτώσεων των σημαντικών ιστορικών γεγονότων που ακολούθησαν. Το 1913 η περιοχή της Φλώρινας εντάσσεται στο Ελληνικό κράτος, και αποκτά το ρόλο μιας συνοριακής περιοχής, διατηρώντας, ταυτόχρονα την σύνθετη πολιτισμική της ταυτότητα που συμπεριλάμβανε διαφορετικούς γλωσσικά και θρησκευτικά συμβιώνοντες πληθυσμούς. Με την εφαρμογή κρατικών πολιτικών που είχαν ως στόχο την εμπέδωση της πολιτισμικής ομοιογένειας άρχισε να εδραιώνεται η έννοια της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της επιτέλεσης της ελληνικότητας ήταν η ελληνοφωνία²⁷.

Κατά τη διαδικασία αυτή, όσοι δεν συμμορφώνονταν με τα εθνικά αυτά πρότυπα, δεν πληρούσαν τα κριτήρια της ελληνικότητας και αντιμετωπίζονταν από το κράτος και τους θεσμούς του ως εθνικά "Άλλοι". Έτσι, όσοι στην περιοχή της Φλώρινας ομιλούσαν μακεδονικά ήταν συχνά αναγκασμένοι να αποδεικνύουν τη συμμόρφωση ή την ταύτισή τους με τα εθνικά πρότυπα μέσα από συμβολικές πράξεις, δηλαδή μέσα από χορούς, τραγούδια και άλλες πολιτισμικές πρακτικές. Η διαδικασία αυτή τους διαχώρισε και τους έστρεψε εναντίον του κράτους. Παρόλα αυτά η καθημερινή ζωή, οι διαπροσωπικές σχέσεις αλλά και συλλογικές

²⁵ Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος, 1986. *Η Μακεδονία στις Παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894–1904)*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.

²⁶ Αγγελόπουλος, Γεώργιος, 1997. Από τον Έλληνα ως Πρόσωπο στο Πρόσωπο ως Έλληνα, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 9, σ. 46-48.

²⁷ Κωστόπουλος, Τάσος 2000. Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία. Αθήνα: Μαύρη Λίστα, σ. 162-180.

περιστάσεις συνέχιζαν να περιλαμβάνουν πολυγλωσσικές μορφές πολιτισμικής έκφρασης, οι βάσεις της οποίας βρίσκονταν στο ιστορικό παρελθόν της οθωμανικής πραγματικότητας²⁸.

Οι πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος που ακολούθησαν, από το 1919 έως το 1922, προκάλεσαν σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές καταστροφές στην περιοχή. Οι νέοι πληθυσμοί που εγκαταστάθηκαν, ως αποτέλεσμα εκούσιων και βίαιων μετακινήσεων, συνέβαλαν σημαντικά στη δημιουργία ανταγωνισμού μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων και στη διάσπαση της τοπικής κοινωνίας. Παρόλο που οι νεοαφιχθέντες διέφεραν τόσο μεταξύ τους σε γλώσσες και πολιτισμικές πρακτικές, όσο και σε σχέση με τους ήδη υπάρχοντες πληθυσμούς, χαρακτηρίστηκαν ως 'πρόσφυγες' και αναγνωρίστηκαν νομικά ως Έλληνες πολίτες²⁹.

Οι πολιτικές επιλογές ατόμων και ομάδων στη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και του εμφυλίου δημιούργησαν οδήγησαν σε πολλές εντάσεις που αφορούσαν και την πολιτισμική έκφραση. Με την έναρξη του εμφυλίου ανταρτικά σώματα αποτελούμενα από Ντόπιους που κατονομάζονταν Σλαβομακεδόνες υποστήριζαν με τη στήριξη του ΚΚΕ την ιδέα μιας ανεξάρτητης Μακεδονίας. Η ίδρυση σχολείων, η χρήση σλαβικών διαλέκτων, ο χορός και άλλα μέσα χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία μιας Μακεδονικής εθνικής ταυτότητας³⁰.

Οι ενέργειες αυτές υποστηρίχθηκαν και από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Μακεδονίας που είχε δημιουργηθεί το 1944 και προσπαθούσε να παγιώσει τη σύνθεσή της ακολουθώντας το παράδειγμα των εθνικιστικών πολιτικών των άλλων Βαλκανικών κρατών. Μετά την λήξη του Εμφυλίου και την ήττα των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού, το 1949 χιλιάδες σλαβόφωνοι από την περιοχή της Φλώρινας, στους οποίους αποδόθηκε ο χαρακτηρισμός «πολιτικοί πρόσφυγες» κατέφυγαν σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Από τη δεκαετία του 1950 και μετά, η Φλώρινα αντιμετώπισε σημαντική οικονομική στασιμότητα και μαζική μετανάστευση των κατοίκων της, περιορίζοντας έτσι τις προοπτικές της για οικονομική ανάπτυξη. Παρά την πρόσφατη εντύπωση οικονομικής ανάκαμψης, χάρη στην εισροή κεφαλαίων κυρίως από τα επενδυτικά προγράμματα της ΕΕ και τη δραστηριοποίηση της ΔΕΗ στην περιοχή, το πρόβλημα της υψηλής ανεργίας παραμένει έντονο και αποτελεί την κύρια κοινωνική πρόκληση.

²⁸ Cowan, Jane, 1998. Πολυγλωσσικές (Συν)αρθρώσεις της τοπικής ταυτότητας σε μία ελληνική κωμόπολη της Μακεδονίας. Στο: Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα (Επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 583-592.

²⁹ Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, 1997. Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες: Πολιτικές Συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης. Στο: Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γιώργος, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 126-127.

³⁰ Γούναρης Βασίλης, 2002. 'Εαμοβούλγαροι' και μακεδονομάχοι: ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου. Στο: Νικολακόπουλος, Ηλίας (Επιμ.) *Ο Εμφύλιος Πόλεμος: Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο, Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 241-245.

Χορευτικές επιτελέσεις, κρατικές πολιτικές και τοπικοί χοροί της Φλώρινας

Μετά τη δεκαετία του 1940-1950 και τη δημιουργία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Μακεδονίας εντός Γιουγκοσλαβίας, οι ελληνικές εθνικές αξίες χρησιμοποιήθηκαν από τους κρατικούς θεσμούς για να ενισχύσουν τα εθνικά συναισθήματα, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα, και ιδιαίτερα στην περιοχή της Φλώρινας. Με την πολυεπίπεδη έκφραση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας και την αμφισβήτηση της εθνικής υπόστασης, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Εμφυλίου, το Ελληνικό κράτος ανέπτυξε πρωτοβουλίες για εθνική ενότητα και επανασύνδεση της περιοχής με το εθνικό σώμα, τόσο συμβολικά όσο και υλικά.

Ο χορός, μεταξύ άλλων μέσων, υιοθετήθηκε από κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς για εκμάθηση, καλλιέργεια και θεατρική παρουσίαση μέσα από οργανωμένες χορευτικές ομάδες. Η ίδρυση χορευτικών συγκροτημάτων, η διδασκαλία χορών και η διοργάνωση εκδηλώσεων, όπου κάτοικοι αγροτικών περιοχών παρουσίαζαν τοπικούς χορούς σε αστικό κοινό, δημιούργησαν το πλαίσιο για τη θεατρική παρουσίαση του χορού και την ιδεολογική σύνδεσή του με την επιτέλεση της ελληνικότητας³¹.

Στην περιοχή της Φλώρινας, η σύσταση πολιτιστικών συλλόγων, η δράση κρατικών φορέων όπως η Βασιλική Πρόνοια, καθώς και η εμφάνιση δασκάλων χορού που ξεχώρισαν στον χώρο του παραδοσιακού χορού πανελλαδικά, συνέβαλαν από κοινού με εκπαιδευτικά ιδρύματα και ερευνητές του χορού στη σταθεροποίηση και εναρμόνιση της πολιτισμικής κατανόησης του χορού. Οι χορευτικές ομάδες αναγνωρίστηκαν και εδραιώθηκαν ως φορείς διατήρησης της παράδοσης και της χορευτικής κουλτούρας, ενώ οι εκδηλώσεις που περιλάμβαναν χορευτικές παρουσιάσεις από τους συλλόγους θεωρήθηκαν ως απεικονίσεις του πολιτισμού αυτού. Παράλληλα, αυτή η οπτική για το χορό και η αντίστοιχη γνώση μεταδόθηκαν τόσο στις νεότερες γενιές που συμμετείχαν στις χορευτικές ομάδες, όσο και στις παλαιότερες που παρακολουθούσαν ως θεατές τις χορευτικές εκδηλώσεις³².

Ο χορός μετατράπηκε σε ένα αντικείμενο καταγραφής και τεκμηρίωσης, απομονώθηκε από τον κοινωνικό του χαρακτήρα και διαμορφώθηκε έτσι ώστε να εναρμονίζεται με τις αρχές της εθνικής ιδεολογίας. Έγινε δυνατή η φωτογράφιση, η βιντεοσκόπηση, η ανάλυσή του σε επιμέρους βήματα ή σειρές βημάτων, η διδασκαλία του και η παρουσίασή του σε οργανωμένες εκδηλώσεις. Στοιχεία του χορού που θεωρήθηκαν παρόμοια με αυτά γειτονικών χωρών

³¹ Άτζακα, Ευαγγελία, Λουτζάκη, Ρένα 1999. Χορός στην Ελλάδα. Στο: *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια: Θέατρο-Κινηματογράφος-Μουσική-Χορός*. Εκδοτική Αθηνών, τ. 28, σ. 327-341.

³² Λουτζάκη, Ρένα 1999. Ο Σύλλογος ως Χώρος Χορευτικής Δραστηριότητας. Στο: *Μουσικές της Θράκης: Μια Διεπιστημονική Προσέγγιση: Έβρος*, Αθήνα: Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής». Ερευνητικό Πρόγραμμα Θράκη, σ. 209-268.

απορρίφθηκαν ή τροποποιήθηκαν, ώστε ο τοπικός πολιτισμός «εξαγνισμένος» από αυτά να περιλαμβάνει μόνο στοιχεία που εκπροσωπούν τον Ελληνικό εθνικό πολιτισμό. Αυτή η οπτική για τον πολιτισμό προσέδωσε πολιτική διάσταση σε χορευτικές πρακτικές που προηγουμένως δεν συνδέονταν με τις πολιτικές ιδεολογίες και επιλογές των ατόμων.

Το αποτέλεσμα ήταν η επικράτηση ενός συνόλου χορών που παρουσιάζονταν με ελάχιστες παραλλαγές από όλες τις χορευτικές ομάδες της περιοχής ως οι ‘αντιπροσωπευτικοί χοροί της Φλώρινας’.

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην πολιτικοποίηση του πολιτισμού. Ο χορός μετατράπηκε σε ένα πολιτισμικό προϊόν που μπορούσε εύκολα να διαμορφωθεί και να χειραγωγηθεί. Η ιδέα της κατοχής αυτού του προϊόντος από τις τοπικές κοινότητες και τα άτομα χρησιμοποιήθηκε ως στρατηγική στην τοπική πολιτική σκηνή και σε διάφορες δημόσιες συλλογικές περιστάσεις. Το ίδιο το εθνικό κράτος έθεσε τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις αυτής της αντίληψης του χορού, προωθώντας την ιδέα του έθνους-κράτους και της χορευτικής επιτέλεσης ως έκφρασης της ελληνικότητας³³.

3.2 Πολιτικές του πολιτισμού και των ταυτοτήτων στη Φλώρινα μετά το 1990

Η πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989 υπήρξε ένα συμβολικό και καθοριστικό γεγονός και ένα ισχυρό σύμβολο της λήξης της Ψυχρού Πολέμου και της αρχής μιας νέας εποχής στην Ευρώπη, φέρνοντας ταυτόχρονα στο προσκήνιο τις διεκδικήσεις των εθνικών και μειονοτικών πληθυσμών. Με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και τη συνεπακόλουθη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας διαμορφώνεται μία νέα ιστορική πραγματικότητα που επηρεάζει καθοριστικά και την Ελλάδα. Η αποκέντρωση της εξουσίας και η κατάρρευση των αυταρχικών καθεστώτων παρείχαν το έδαφος για την αναζωπύρωση εθνοτικών ανταγωνισμών, αιτημάτων αυτοδιάθεσης και την διεκδίκηση επαναπροσδιορισμού των συνόρων³⁴.

Κατά την περίοδο μετά το 1990 οι διεκδικήσεις για τα δικαιώματα πολιτισμικής έκφραση διαφόρων πληθυσμών απέκτησαν όλο και μεγαλύτερη σημασία σε παγκόσμιο επίπεδο. Πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες είχαν καταπιεστεί ή αγνοηθεί για δεκαετίες, ανέδειξαν τις φωνές τους, απαιτώντας πολιτική αναγνώριση, πολιτισμικά δικαιώματα. Σε αυτό το πλαίσιο αλλαγών, με κράτη να περνούν από πολιτικές μεταβάσεις, εκδημοκρατισμό και

³³ Herzfeld, Michael, 2002. *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

³⁴ Βουτυρά, Ευτυχία, Βαν Μπουσχότεν, Ρίκη, 2007. Εισαγωγή. Στο: Βουτυρά, Ευτυχία, Βαν Μπουσχότεν, Ρίκη, (Επιμ.) *Ανάμεσα σε παρελθόν και παρόν. Εθνογραφίες του μετασσοσιαλιστικού κόσμου*, Αθήνα: Κριτική, σ. 20-22.

διάλυση πολυεθνικών δομών, μειονοτικές ομάδες βρήκαν την ευκαιρία να επιδιώξουν την αναγνώριση και προστασία των δικαιωμάτων τους, και να διεκδικήσουν την πολιτισμική, γλωσσική και πολιτική τους ταυτότητα. Αυτή η αλλαγή δυναμικής επηρέασε σημαντικά και την πολιτική τοποθέτηση της Ευρώπης απέναντι σε εθνοτικά και μειονοτικά ζητήματα, οδηγώντας σε μια νέα εποχή διαπραγμάτευσης και ενσωμάτωσης της πολυμορφίας στον Ευρωπαϊκό ιστό. Πληθυσμοί που αναγνωρίζονταν ως μειονοτικές ομάδες ή επεδίωκαν να αναγνωριστούν ως τέτοιες διεκδίκησαν την προστασία της πολιτισμικής, γλωσσικής και πολιτικής τους ταυτότητας μέσα στο πλαίσιο του εθνικού κράτους³⁵.

Αυτές οι απαιτήσεις συχνά εστιάζονταν στην προστασία και προβολή της πολιτισμικής τους κληρονομιάς, της γλώσσας και των παραδόσεών τους. Ειδικότερα, το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τις μητρικές τους γλώσσες στην εκπαίδευση, τα μέσα ενημέρωσης και τη δημόσια ζωή, είχε ως επιδίωξη την ανατροπή ιστορικών πολιτικών περιθωριοποίησης. Παράλληλα διατυπώθηκαν αιτήματα για τη θρησκευτική ελευθερία και το δικαίωμα άσκησης της πίστης χωρίς παρεμβάσεις, για πολιτική εκπροσώπηση και συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, για επιστροφή της γης και της περιουσίας, για νομοθεσία κατά των διακρίσεων. Οι ομάδες αυτές στράφηκαν προς τους διεθνείς οργανισμούς και τις οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων αναζητώντας τρόπους προώθησης των αιτημάτων τους και καλώντας τα κράτη να λογοδοτήσουν για τις υποχρεώσεις τους σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο και τις κυρίαρχες ιδέες για το σεβασμό της πολιτισμικής ετερότητας. Το φαινόμενο αυτό ονομάστηκε πολιτική των ταυτοτήτων και η χρήση πολιτισμικών χαρακτηριστικών στις διεκδικήσεις αυτές ονομάστηκε πολιτική του πολιτισμού³⁶.

Στη Βόρεια Ελλάδα η πολιτική των ταυτοτήτων και του πολιτισμού βασίστηκαν σε ιστορικές, πολιτισμικές και γεωπολιτικές επιδράσεις. Η ιστορία της περιοχής, η ετερόκλητη πληθυσμιακή της σύσταση και οι σχέσεις με τις γειτονικές χώρες συντέλεσαν στη διαμόρφωση διακριτών ταυτοτήτων και πυροδότησαν ανάπτυξη πολιτικών δράσεων και κινημάτων με στόχο την αναγνώρισης μιας διαφορετικής και διακριτής ταυτότητας.

Το ζήτημα απέκτησε μεγαλύτερη πολυπλοκότητα με τη διαμάχη για το όνομα μεταξύ της Ελλάδας και της νεοσύστατης Βόρειας Μακεδονίας επηρεάζοντας τις πολιτικές ταυτότητας και στις δύο χώρες. Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Μακεδονίας διακήρυξε την ανεξαρτησία της το 1991. Τα δύο κράτη ενεπλάκησαν σε διαπραγματεύσεις σχετικά με τη χρήση του

³⁵ Μάνος, Ιωάννης, 2007. Πολιτισμός, πολιτική και μειονοτικά δικαιώματα στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια: μια ανθρωπολογική οπτική». Στο: *Διαστάσεις της μετάβασης και η Ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών της Βαλκανικής, Πρακτικά συνεδρίου*, σ. 961-963.

³⁶ Στο ίδιο, σ. 957-960.

ονόματος "Μακεδονία", με την Ελλάδα να εκφράζει ανησυχίες για ιστορική οικειοποίηση και πιθανές εδαφικές διεκδικήσεις. Κατά την ίδια περίοδο, στην περιοχή της Φλώρινας αναδύθηκαν και ενεργοποιήθηκαν πολιτικές κινήσεις με στόχο την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα μέλη της Μακεδονικής μειονότητας. Αυτές οι οργανώσεις έφεραν στο προσκήνιο διεθνή θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εμπλέκονταν σε νομικές και πολιτικές διαδικασίες που ξεπερνούσαν τα σύνορα του εθνικού κράτους³⁷.

Η Μακεδονική Κίνηση Βαλκανικής Ευημερίας αρχικά και αργότερα το πολιτικό κόμμα στο οποίο εξελίχθηκε, το Ουράνιο Τόξο, υποστήριξαν ότι αντιπροσωπεύουν και ενεργούν εκ μέρους της Μακεδονικής μειονότητας. Αυτές οι οργανώσεις αναφέρθηκαν στην πληθυσμιακή ομάδα των Ντόπιων ως τα μέλη τους. Μιλώντας για κοινό ιστορικό παρελθόν, διώξεις που υπέστη αυτός ο πληθυσμός κατά τον 20ό αιώνα, κοινή γλώσσα και πολιτισμό, καθώς και για κοινωνικές διακρίσεις, κατάφεραν να παρουσιαστούν ως οι αποκλειστικές φωνές της Μακεδονικής μειονότητας, προσπαθώντας να την καθιερώσουν ως πολιτική οντότητα και αναγνωρισμένη πραγματικότητα. Μέλη και οπαδοί των οργανώσεων κατηγόρησαν το Ελληνικό κράτος και τους αντιπροσώπους του, ιδιωτικούς και δημόσιους, για παραποίηση της 'πραγματικής' παράδοσης, θεωρώντας την ένα κρίσιμο στοιχείο που επιβεβαιώνει την ύπαρξη και τη διαφορετικότητα της μειονότητας³⁸.

Στις προσπάθειές τους να αναδείξουν τον πολιτισμό της μειονότητας, δημιούργησαν ή υποστήριξαν υπάρχοντες πολιτιστικούς συλλόγους και χορευτικές ομάδες, ξεκινώντας τη διοργάνωση χορευτικών δραστηριοτήτων που περιελάμβαναν παρουσιάσεις χορών από τις ομάδες αυτές και στη συνέχεια ελεύθερο γλέντι. Ο βασικός πολιτικός τους στόχος, όσον αφορά την ανάπτυξη εθνικού πολιτισμού, ήταν η συστηματική συμμετοχή μελών του Ουράνιου Τόξου σε επιδείξεις και πολιτιστικούς συλλόγους, επικεντρώνοντας στο Μακεδονικό τραγούδι ως έναν τρόπο ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να αμφισβητήσουν την εθνική ομοιογένεια της ελληνικής ταυτότητας που προωθούσε το Ελληνικό κράτος, αυτές οι πολιτικές οργανώσεις χρησιμοποίησαν τους ίδιους χορούς, μουσική και φορεσιές, που ήταν ήδη καθιερωμένα ως ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία και που μαζί με τη χρήση της μακεδονικής γλώσσας επιδίδοντας να παρουσιάσουν την ύπαρξη της 'μακεδονικής', μιας διαφορετικής δηλαδή από την ελληνική συλλογικής ταυτότητας³⁹.

³⁷ Χοτζίδης, Άγγελος, 1997. Άρθρωση και Δομή του Μειονοτικού Λόγου: Το Παράδειγμα των Μογλενών και της Ζόρα. Στο: Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γιώργος, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 145–148.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 150-151.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 155-159.

Στην Ελλάδα, η επίσημη εθνική ιδεολογία και οι υποστηρικτές της εξέλαβαν τις εξελίξεις ως αμφισβήτηση των βασικών της αρχών. Το εθνικό κράτος, μέσω δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, χρησιμοποίησε τη δύναμή του για να προωθήσει ή επιβάλλει την ελληνική εθνική ιδεολογία. Από την άλλη πλευρά, οι Μακεδονικές οργανώσεις και οι οπαδοί τους, με λιγότερους πόρους στη διάθεσή τους, επιδίωκαν την ανάδειξη του Μακεδονικού πολιτισμού. Χορευτικές εκδηλώσεις, κυρίως αυτές με παρουσιάσεις χορών από χορευτικές ομάδες, αποτέλεσαν τον τόπο και το μέσο για την κατασκευή και επίδειξη διαφορετικότητας. Διάφορες δημόσιες εκδηλώσεις μετατράπηκαν σε πολιτικά γεγονότα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν από διάφορους παράγοντες για να προωθήσουν τους στόχους τους και να παρουσιάσουν αυτές τις περιστάσεις ως εκφράσεις της Ελληνικότητας ή της Μακεδονικότητας αντίστοιχα⁴⁰.

Η συμμετοχή σε διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις απέκτησε τεράστια πολιτική σημασία για τους κατοίκους της περιοχής Φλώρινας. Θεωρήθηκε συχνά ως δήλωση υποστήριξης ή αντίθεσης προς το κράτος, ακόμη και αν πολλές φορές αποτελούσε απλώς έκφραση αφοσίωσης σε οικογενειακούς ή κοινοτικούς δεσμούς. Άτομα και ομάδες, μέσα από τη συμμετοχή τους σε διάφορα γεγονότα ή την επιλογή τους να χορέψουν ή όχι συγκεκριμένους χορούς, βρίσκονταν συχνά παγιδευμένοι σε διχοτομήσεις του είδους 'Έλληνες και Ανθέλληνες', 'Εμείς και οι Άλλοι', 'σωστό και λάθος', 'νόμιμο και παραβατικό'⁴¹.

Παρουσίαση «αυθεντικών, μακεδονικών χορών των προγόνων μας» (λέει η εκφωνήτρια) από το Λύκειο Ελληνίδων στα πλαίσια εκδηλώσεων του Δήμου Φλώρινας τον Αύγουστο του 1999.

⁴⁰ Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα, 2016. *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική, χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 52-59.

⁴¹ Κωστόπουλος, Τάσος 2000. *Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα: Μαύρη Λίστα, σ. 357.

Η συμμετοχή σε χορό με τραγούδι στα μακεδονικά αντιμετωπίστηκε από κρατικές αρχές και υποστηρικτές της Ελληνικής εθνικής ιδεολογίας ως ανθελληνική πράξη. Αν ένας τοπικός χορός παρουσιαζόταν ως Χασάπικο, θεωρούνταν Ελληνικός, αλλά όταν ο ίδιος χορός αποκαλούνταν από τους συμμετέχοντες ως Ζάραμο, εκλαμβάνόταν ως πρόκληση στον Ελληνικό χαρακτήρα του. Οι πολιτικές στάσεις των ατόμων επηρέαζαν το νόημα που αποδίδεται σε πολιτισμικές πρακτικές. Για παράδειγμα, ένας νεαρός μουσικός από τοπικό χωριό χρησιμοποίησε την ύπαρξη των χορών για να τονίσει την ελληνικότητα της περιοχής, ενώ ο πατέρας του δήλωνε Μακεδόνας και ο παππούς του Έλληνας, παρά το γεγονός ότι δεν μιλούσε ελληνικά⁴².

Τα παραπάνω συνθέτουν το περίπλοκο και γεμάτο ένταση πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο διαδραματίζονται όσα παρουσιάζονται στο ντοκιμαντέρ. Η περιοχή της Φλώρινας με την συμβολική και πολιτική φόρτιση μιας συνοριακής περιοχής του ελληνικού κράτους βρέθηκε σε μία ιστορική περίοδο, κατά την οποία αναζήτησε την ισορροπία μεταξύ του ποικιλόμορφου πολιτισμικού της υποβάθρου, του πολιτικοποιημένου ιστορικού της παρελθόντος και της συμμετοχής στις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Το οπτικοακουστικό υλικό, η επεξεργασία του οποίου περιγράφεται στην επόμενη ενότητα, αποτελεί μία προσπάθεια για την αποτύπωση των παραπάνω ιστορικών διεργασιών με εστίαση στις επιτελέσεις του χορού ως εκφράσεων ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων.

⁴² Οπ. π., Ρόμπου-Λεβίδη, σ. 232-235.

Β Μέρος - Πρακτική Ανάλυση

Κεφάλαιο 4 – Η πορεία για την ετοιμασία του ντοκιμαντέρ

4.1 Έμπνευση, Αφορμή, Εκκίνηση

Η ιδέα για τη δημιουργία αυτού του έργου προήλθε όταν ο πατέρας μου, Ιωάννης Μάνος Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Βαλκανικού Χώρου, στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, με ρώτησε εάν θα ήθελα να αξιοποιήσω μια σειρά βιντεοσκοπήσεων που είχε πραγματοποιήσει ο ίδιος κατά τη διάρκεια της ανθρωπολογικής διδακτορικής του έρευνας την περίοδο 1998-1999, στην περιοχή της Φλώρινας. Ο τίτλος της διδακτορικής διατριβής του είναι "Χορός, επιτέλεση και πολιτικές των ταυτοτήτων σε μια συνοριακή περιοχή στη βόρεια Ελλάδα". Οι βιντεοσκοπήσεις αυτές περιλάμβαναν δημόσιες και ιδιωτικές περιστάσεις με χορό, μουσική, τραγούδι όπως πανηγύρια χωριών, πολιτιστικές εκδηλώσεις με τη συμμετοχή χορευτικών ομάδων και πολιτιστικών συλλόγων, επισκέψεις κορυφαίων κρατικών και θρησκευτικών αξιωματούχων και ανθρώπων της τέχνης και οικογενειακά γλέντια γάμων και άλλων εορτασμών. Είχαν γίνει με σκοπό την δυνατότητα να ανατρέξει κανείς σε γεγονότα και πρόσωπα και να επιβεβαιώσει την ορθή αναφορά σε αυτά, αλλά όχι για τη δημιουργία ενός οπτικοακουστικού έργου.

Το υλικό αυτό παρέμενε ανεκμετάλλευτο σε κασέτες βιντεοκάμερας (Εικόνα 1) για περίπου 23 χρόνια, μέχρι που αποφασίσαμε να το επανεξετάσουμε. Εγώ, που γεννήθηκα στη Φλώρινα και μεγάλωσα εκεί με την οικογένεια μου μέχρι τα 18, είχα ήδη έλθει σε επαφή με τους τοπικούς χορούς, εκδηλώσεις, πανηγύρια, καθώς επίσης υπήρξα και μέλος σε πολιτιστικό σύλλογο μαθαίνοντας χορούς της περιοχής για ένα μικρό διάστημα. Ωστόσο η οπτική του πατέρα μου και η ανθρωπολογική του προσέγγιση με οδήγησαν να αναρωτηθώ για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να κατανοηθούν τα θέματα σχετικά με τη διαπραγμάτευση της ταυτότητας μέσω του χορού και της μουσικής.

Έμπνευση, Αφορμή, Εκκίνηση

Κατά τη διαδικασία θεώρησης του υλικού, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι η περιοχή της Φλώρινας παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, υπερβαίνοντας τις αρχικές προσδοκίες μου. Η γεωγραφική θέση της την καθιστά ένα χώρο συνάντησης διαφόρων πληθυσμών ανά τους αιώνες, πολύ πριν εμφανιστούν έννοιες όπως το *κράτος* και η *εθνική ταυτότητα*. Αναγνωρίζοντας την ιδιαιτερότητα αυτής της περίπτωσης, εντόπισα την ύπαρξη δύο επιπέδων ερμηνείας των χωρών που, παρόλο που συνδέονται, διαφέρουν ουσιαστικά: το πολιτικό και το κοινωνικό. Πιο συγκεκριμένα, διέκρινα δύο οπτικές: αφενός εκείνη της χρήσης των χωρών ως εργαλείου για την επίτευξη εθνικής ομογένειας κι αφετέρου της βίωσης των χωρών σαν τρόπο έκφρασης από τους ανθρώπους σε διάφορες εκφάνσεις της ζωής.

Αυτός ο διαχωρισμός, καθώς και οι σκέψεις μου για την αντίληψη της πραγματικότητας και της πολυπλοκότητας των πραγμάτων, οδήγησαν στην απόφαση να ασχοληθώ εκτενέστερα με το ζήτημα. Με τη βιωματική μου εμπειρία στη γενέτειρα πόλη, τη Φλώρινα, και την άμεση επαφή μου με τους χορούς της περιοχής σε διάφορες κοινωνικές περιστάσεις, αποφάσισα να διερευνήσω το θέμα της ταυτότητας, αντιλαμβανόμενος ότι το έδαφος ήταν εύφορο. Η απόφασή μου να δημιουργήσω ένα οπτικοακουστικό έργο σε αυτό το πλαίσιο ανταποκρίνεται στο ενδιαφέρον μου για την καλλιτεχνική έκφραση και συνδυάζει το προσωπικό μου βίωμα με το επιστημονικό ενδιαφέρον μου.

4.2 Η οπτικοακουστική μελέτη επιτελέσεων του πολιτισμού και η αυτο-εθνογραφική προσέγγιση- ο «Ακαδημαϊκός Κινηματογραφιστής»

Η μελέτη και αναπαράσταση του πολιτισμού και, στην περίπτωση αυτής της εργασίας, επιτελεστικών πολιτισμικών πρακτικών έχει αποκτήσει με τη αυξανόμενη χρήση της τεχνολογίας και την είσοδο στην ψηφιακή εποχή, εξέχουσα θέση στις ερμηνευτικές κοινωνικές θεωρήσεις.

Το οπτικοακουστικό υλικό διαθέτει μια μοναδική ικανότητα να αποτυπώνει αποχρώσεις και πολυπλοκότητες του πολιτισμού που μπορεί να είναι δύσκολο να μεταδοθούν μόνο μέσω των παραδοσιακών μεθόδων που βασίζονται στο κείμενο.

Συνδυάζει την τέχνη της οπτικής αφήγησης με την επιστημονική «αυστηρότητα» - στην περίπτωση της εργασίας μου - της ανθρωπολογίας, παρέχοντας μια πλήρη εστίαση στην ερευνητική διαδικασία. Η προσέγγιση αυτή αξιοποιεί φωτογραφία, κινηματογράφο και άλλα μέσα για να καταγράψει και να αναλύσει πολιτισμικές πρακτικές, αντικείμενα και τοπία. Το οπτικό μέσο επιτρέπει να μεταφερθούν ερευνητικές απόπειρες με ενδιαφέρον και προσιτό τρόπο, φθάνοντας σε ένα ευρύτερο κοινό και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου. Έτσι ανοίγει ο

δρόμος για μία αναστοχαστική ματιά, προτρέποντας τους ερευνητές να εξετάζουν κριτικά τις δικές τους προοπτικές και την υποκειμενικότητά τους κατά τη διαδικασία της πολιτισμικής τεκμηρίωσης.

Σε αυτή τη διαδικασία η αυτο-εθνογραφία έχει μία εξέχουσα θέση. Αποτελεί μια προσέγγιση στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών, η οποία εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1980. Οι ερευνητές επιδίωξαν να ασχοληθούν με μελέτες στις οποίες οι ίδιοι εμπλέκονταν σε προσωπικό επίπεδο, με στόχο να ευαισθητοποιήσουν τους αναγνώστες στις περιπλοκές των πολιτικών ταυτότητας, στις αφηγήσεις αποσιωπημένων εμπειριών και στις αναπαραστάσεις που προωθούν μία βαθύτερη ενσυναίσθηση. Με τον τρόπο αυτό, η ερευνητική δραστηριότητα που εμπεριείχε σημαντικές πτυχές της προσωπικής εμπειρίας απέκτησε ένα εργαλείο διαχείρισης της προσωπικής σχέσης του ερευνητή με το πεδίο και το προερχόμενο από την έρευνα υλικό. Η προσέγγιση αυτή προσέφερε μια φρέσκια ματιά στους επικρατούντες κανόνες της έρευνας, σύμφωνα με τους οποίους η σχέση του ερευνητή με το πεδίο δεν αποτελούσε επιστημολογικό και μεθοδολογικό ζήτημα και, άρα, δεν χρειαζόταν να συζητηθεί σε σχέση με την επεξεργασία του υλικού ενσυναίσθηση⁴³.

Η αυτο-εθνογραφική προσέγγιση αποσκοπεί στην περιγραφή και τη συστηματική ανάλυση προσωπικών εμπειριών για τη βαθύτερη κατανόηση πολιτισμικών φαινομένων. Είναι μια δυναμική διαδικασία που περιλαμβάνει την πράξη της διεξαγωγής της έρευνας, καθώς και τη δημιουργία μιας αφήγησης η οποία περικλείει τα ερευνητικά ευρήματα και την παραγόμενη γνώση. Η προσέγγιση αυτή διαπλέκει αυτοβιογραφικά στοιχεία⁴⁴ με την εθνογραφία και, ευρύτερα, τη συστηματική μελέτη του πολιτισμού. Με αυτόν τον τρόπο οι ερευνητές μπορούν να χρησιμοποιούν τις προσωπικές τους ιστορίες ως ένα κάτοπτρο μέσω του οποίου μπορούν να εξερευνήσουν και να κατανοήσουν ευρύτερες πολιτισμικές εμπειρίες. Συνοπτικά, συνδυάζει την ενδοσκόπηση της αυτοβιογραφίας με την παρατήρηση που αποτελεί κεντρική τεχνική κατανόησης του πεδίου. Πρόκειται για μια μεθοδολογική προσέγγιση που όχι μόνο εμπλέκει τον ερευνητή στην ενεργό εξερεύνηση των πολιτισμικών πλαισίων, αλλά και καταλήγει σε μια αφήγηση που προσφέρει τόσο προσωπικές όσο και πολιτισμικές γνώσεις⁴⁵.

Η διαδικασία της αυτο-εθνογραφίας ξεκινά με τους ερευνητές να επιδίδονται σε αναδρομική και επιλεκτική εξέταση των εμπειριών της ζωής τους, εστιάζοντας ειδικά στις

⁴³ Ellis, Carolyn, Adams, Tony E., Bochner, Arthur P. 2011. Autoethnography: An Overview, *Historical Social Research*, τ. 36 (4), σ. 273-275.

⁴⁴ Παναγόπουλος, Ιάκωβος, 2021. Returning to your Roots: Use of Mobile Shooting in an Ethnomediaology case study with the Tejon Native American Tribe in California, *Frames Cinema Journal*, "Phone Camera at the Intersection of Technology, Politics, and Transmedia Storytelling", τ.18, σ. 120- 122.

⁴⁵ Οπ. π., Ellis, σ. 275-276.

πτυχές που απορρέουν από το να είναι κανείς μέρος μιας κουλτούρας, η οποία έχει επιδράσει στη διαμόρφωση της πολιτισμικής του ταυτότητας. Η διαδικασία διευρύνεται με μια επόμενη, αναλυτική φάση, όπου αυτές οι προσωπικές εμπειρίες αντιπαραβάλλονται με την υπάρχουσα έρευνα. Οι ερευνητές συμμετέχουν σε διαλόγους με τα μέλη της υπό έρευνα κουλτούρας για να αναπτύξουν μια πιο διαφοροποιημένη κατανόησή της⁴⁶.

Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει ότι η προσωπική εμπειρία δεν είναι απλώς ένας φακός, αλλά μια ενεργός δύναμη που αναπόφευκτα διαμορφώνει τις ερευνητικές αποφάσεις - επηρεάζοντας τα πάντα, από την επιλογή των θεμάτων μέχρι τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται και τον τρόπο με τον οποίο αναπαρίστανται αυτές οι εμπειρίες⁴⁷.

Η ματιά αυτή ενθαρρύνει τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων, καθώς διερευνούν και εξετάζουν θέματα που αναδύονται κατά τη διάρκεια των «συνομιλιών» τους. Συνοψίζοντας, η αυτοεθνογραφία χαρακτηρίζεται από την πολιτισμικά συνειδητοποιημένη, περιεκτική και αναστοχαστική προσέγγισή της στην έρευνα. Ταυτόχρονα προσπαθεί να συνδεθεί με ένα ευρύ κοινό, επιδιώκοντας να προωθήσει την κοινωνική αλλαγή και προσφέροντας μια μετασχηματιστική εμπειρία τόσο για τον ερευνητή όσο και για τον αναγνώστη⁴⁸.

Το μοντέλο του «Ακαδημαϊκού Κινηματογραφιστή» βασίζεται ακριβώς σε αυτή την αρχή του συνδυασμού θεωρίας- πράξης και της προσωπικής εμπλοκής τόσο σε θεωρητικό-επιστημονικό επίπεδο, όσο και σε βιωματικό- συμμετοχικό. Έχοντας ως στόχο την παραγωγή ενός οπτικοακουστικού έργου με ερευνητική αλλά και καλλιτεχνική αξία, ο Ακαδημαϊκός Κινηματογραφιστής ανακαλύπτει το δικό του «βλέμμα» και ανοίγει τον δρόμο για την ερευνητική εμβάθυνση, επιχειρώντας να έχει γενικότερο αντίκτυπο ταυτόχρονα στην πρακτική έρευνα και στην καλλιτεχνική δημιουργία.⁴⁹

Οι παραπάνω διαδικασίες αποτέλεσαν τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκα τη σχέση μου με το υλικό, το πεδίο, τον παραγωγό του υλικού, τη συλλογή δεδομένων που πραγματοποίησα και τα τελικά ερευνητικά ερωτήματα που έθεσα.

⁴⁶ Chang, Heewon, 2008. *Autoethnography as method*. Walnut Creek: Left Coast Press, σ. 115-121.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 139-141.

⁴⁸ Οπ. π., Ellis, σ. 279.

⁴⁹ Παναγόπουλος, Ιάκωβος, 2022. *Ο τρίτος δρόμος στον κινηματογράφο*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 83- 86.

Κεφάλαιο 5 – Τα στάδια της παραγωγής

5.1 Προπαραγωγή

Μετά από προσεκτική εξέταση του προϋπάρχοντος υλικού από την έρευνα του πατέρα μου (που αναφέρεται στο Κεφ. 4.1), το οποίο παρακολούθησα εντατικά και συστηματικά για περίπου δύο μήνες, διαμόρφωσα μια ολοκληρωμένη εικόνα του περιεχομένου. Στη συνέχεια αναζήτησα και διάβασα ακαδημαϊκά κείμενα για την περιοχή και τα υπό εξέταση θέματα, δημοσιογραφικό αλλά και οπτικοακουστικό υλικό καθώς και κείμενα τοπικών λαογράφων και λογοτεχνών. Ο στόχος μου ήταν να αποκτήσω τη δική μου ματιά στο υλικό και ταυτόχρονα να κατανοήσω όσο το δυνατόν καλύτερα τις επιμέρους πτυχές του. Αυτή η επεξεργασία ήταν ταυτόχρονα ένα βιογραφικό ταξίδι σε σχέση με τον πατέρα μου αλλά και μία αυτοβιογραφική δική μου ματιά στον τόπο γέννησης και διαβίωσής μου μέχρι την ηλικία των 18 ετών.

Στην συνέχεια, μου γεννήθηκε η σκέψη ότι η σύνδεση-σύνθεση του προϋπάρχοντος οπτικοακουστικού υλικού από τα τέλη της δεκαετίας του '90 με σύγχρονο οπτικοακουστικό υλικό παραγμένο από εμένα, θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς θα επέτρεπε την εξερεύνηση της εξέλιξης του ζητήματος μέσα στο χρόνο, μεταφέροντάς το στο σήμερα.

Έτσι, δημιούργησα έναν σκελετό τον οποίον βάσισα σε μία αφήγηση που θα γινόταν από τον πατέρα μου όπου θα περιέγραφε το ιστορικό πλαίσιο και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της δεκαετίας του '90, συνδυάζοντάς τα με το παρόν της βιντεοσκόπησης, τον Σεπτέμβριο του 2022. Το παλαιό υλικό θα εναλλασσόταν με το νέο, δημιουργώντας ένα δυναμικό αφηγηματικό ρυθμό.

Η εμπλοκή του πατέρα μου στην αφήγηση πρόσθεσε βιωματική, προσωπική διάσταση. Ο ίδιος γεννήθηκε και έζησε στην πόλη της Φλώρινας για αρκετά χρόνια της ζωής του. Αρχικά, ασχολήθηκε με τους ελληνικούς χορούς ως χορευτής, χοροδιδάσκαλος σε συλλόγους στην Ελλάδα και το εξωτερικό, και ως μέλος ορχήστρας παραδοσιακής μουσικής, παίζοντας ακορντεόν, νταούλι, τουμπελέκι. Στη συνέχεια στράφηκε στην επιστημονική έρευνα των ζητημάτων αυτών μέσα από το πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Μοιράστηκε μαζί μου τη βιωματική και επιστημονική του ματιά καθώς και προσωπικές διηγήσεις και συμβάντα, τα οποία αναδείκνυαν τις προκλήσεις και τις αλλαγές της περιόδου εκείνης.

Βασιζόμενος σε στιγμιότυπα όπως οι επισκέψεις στη Φλώρινα του Πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη και του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου το 1999, καθώς και σε αποσπάσματα από διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, αποφάσισα τί θα επιλέξω για το περιεχόμενο των βίντεο που θα έκανα, ώστε να επιτυγχάνονται οι εννοιολογικές και νοηματικές συνδέσεις. Η

αφήγηση θα είχε μια πιο χαλαρή δομή με χώρο για αυτοσχεδιασμό και ευελιξία για ό,τι μπορεί να προέκυπτε ως υλικό. Προγραμματίσα, επίσης, ένα οδικό ταξίδι στην γειτονική πόλη του Μοναστηρίου (Bitola), στη Βόρεια Μακεδονία, με σκοπό να καταγράψω με βίντεο και φωτογραφίες την εμπειρία της διάσχισης του συνόρου.

Όλα αυτά τα στοιχεία θα δένονταν μέσω της αφήγησης του πατέρα μου, η οποία θα λειτουργούσε ως ιστορικός οδηγός και συνδετικός κρίκος μεταξύ του τότε και του τώρα. Ο ρόλος του αναπόφευκτα εναλλασσόταν ανάμεσα στο συγγενικό και στο επιστημονικό επίπεδο, παρέχοντας μια προοπτική που συνέδεε τα πολλαπλά νήματα της αφήγησης. Η δική του ερμηνεία των συμβόλων και των διαδικασιών που καταγράφονταν, πρόσθεσε βιωματικό και συγκινησιακό βάθος στην ιστορία.

Επίσκεψη Πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη

Επίσκεψη Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου

5.2 Παραγωγή

Η βιντεοσκόπηση του νέου υλικού πραγματοποιήθηκε σε δύο 2 μέρες με οδικό ταξίδι στην περιοχή της Φλώρινας. Σε κάποιες από τις καταγραφές μου περιηγήθηκα σε διάφορες τοποθεσίες της πόλης της Φλώρινας, η οποία είναι το τοπικό, πολιτικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής και ένας χώρος με ισχυρή επίδραση στα νοήματα για την κοινωνική και πολιτική διάσταση του χωρού.

Αναζήτησα σε αυτήν υλικά στοιχεία και σύμβολα που εμπεριέχουν νοήματα σχετικά με την εθνική ιδεολογία και έχουν ισχυρή παρουσία στον δημόσιο χώρο, όπως προτομές, αγάλματα, ονομασίες οδών καθώς και τον μεγάλο σταυρό στον λόφο του Αγίου Παντελεήμονα, ένα κτίσμα-μνημείο ορατό από

Συμμετοχή και Έρευνα: το πανηγύρι της Ιτιάς

την είσοδο, αλλά και από κάθε σημείο της πόλης που τονίζει την έντονη παρουσία της τοπικής μητρόπολης και την επίδραση της θρησκείας σε αυτόν τον συνοριακό τόπο.

Κατά την επίσκεψη στα Bitola που προαναφέρθηκε, μόλις 31 χιλιόμετρα από την πόλη της Φλώρινας (19 για τα σύνορα από την ελληνική πλευρά και άλλα 12 για τα Bitola) εστίασα ιδιαίτερα στο πέρασμα από τα επίσημα συνοριακά φυλάκια, τις ελεγκτικές διαδικασίες για τα πρόσωπα και τα αυτοκίνητα που περνούσαν τα σύνορα καθώς και στις υλικότητες που αποτελούσαν σύμβολα «μακεδονικότητας» που ανακάλυψα εκεί, αλλά και ελληνικότητας για όσα ήταν στο ελληνικό έδαφος. Η αναζήτησή μου αυτή συνεχίστηκε και στην πόλη του Μοναστηρίου ώστε να δημιουργηθεί μία αίσθηση για το πώς μπορεί αυτές οι δύο κοντινές πόλεις να διαφέρουν σε πολιτισμικό επίπεδο αλλά και πόσα κοινά στοιχεία μπορεί να έχουν.

Κατά την διάρκεια των γυρισμάτων υπήρξε μία ευχάριστη εξέλιξη: έμαθα ότι στο συνοριακό χωριό Ιτιά πραγματοποιούνταν πανηγύρι με αφορμή τη χριστιανική γιορτή των Γενεθλίων της Θεοτόκου, στις 8 Σεπτεμβρίου. Δε μπορούσα παρά να αδράξω την ευκαιρία να παρακολουθήσω και να καταγράψω, συμμετέχοντας και ο ίδιος στο πανηγύρι, τις κοινωνικές και επιτελεστικές πτυχές μιας δημόσιας μουσικοχορευτικής περίπτωσης όπως αυτή. Η συμμετοχή μου στον χορό με τους ντόπιους ήταν μια αυθεντική εμπειρία που συνέδεε βιωματικά και με από τρόπο το παρελθόν με το παρόν. Η μουσική, ο χορός, τα χρώματα και

οι ήχοι του πανηγυριού ζωντάνεψαν στο φακό της κάμερας, δημιουργώντας έναν πλούσιο καμβά πολιτισμικών εκφράσεων.

Σε ό,τι αφορά στο χρονικό πλαίσιο της αφήγησης που γίνεται από τον πατέρα μου, αυτή εκκινεί από τις αρχές της δεκαετίας του '90, επισημαίνοντας τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, που πυροδότησαν τη συζήτηση για την έννοια της «ταυτότητας», καθώς και τις πολιτικές των ταυτοτήτων και του πολιτισμού, μία διαδικασία, η οποία έλαβε χώρα και στη συγκεκριμένη συνοριακή περιοχή και είχε ως αποτέλεσμα την κινητοποίηση των κρατικών θεσμών. Το περιεχόμενο της αφήγησής του περιλαμβάνει, ανάμεσα σε άλλα, αναφορές στην επίσκεψη στην περιοχή της Φλώρινας, κατά τα τέλη του '90, διαφόρων προσώπων της πολιτικής και θρησκευτικής ηγεσίας και την πραγματοποίηση εκδηλώσεων με την παρουσίαση χορών σε αυτές από πολιτιστικούς συλλόγους που «επιβεβαίωναν» την ελληνικότητα των χορών και το ελληνικό φρόνημα της περιοχής. Παράλληλα η αφήγηση αναφέρεται στον τρόπο που παρουσιάζεται, σύμφωνα με το εθνικό αφήγημα, η «απελευθέρωση» της πόλης της Φλώρινας και η προσάρτηση της στο ελληνικό κράτος, με ταυτόχρονη αναφορά σε έρευνες που δείχνουν ότι, στην καθημερινή ζωή και πραγματικότητα των κατοίκων της περιοχής, η αλλαγή αυτή έγινε αντιληπτή απλώς ως μία αλλαγή καθεστώτος από το οθωμανικό στο ελληνικό κράτος.

Σε επίσκεψή μας στον μητροπολιτικό ναό της Φλώρινας αναφέρεται στον ρόλο της Εκκλησίας στην δημιουργία μίας κοινής ταυτότητας μέσω της θρησκευτικής πίστης, αλλά και την αμφίδρομη σχέση Εκκλησίας με την πολιτική σκηνή της Ελλάδας.

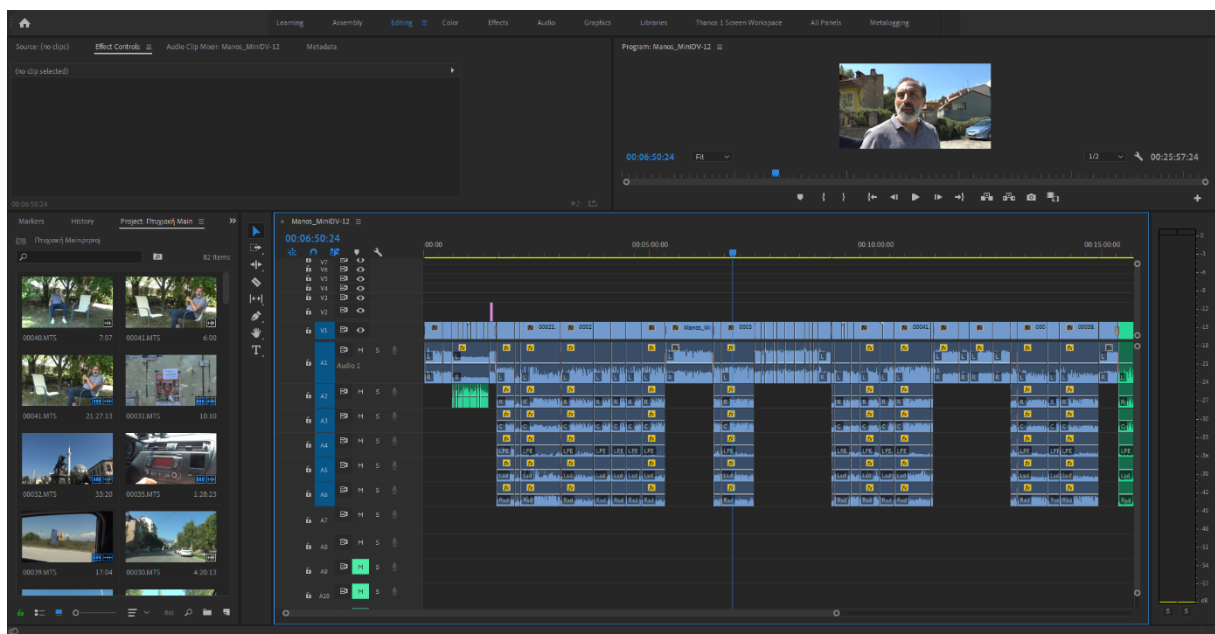
Τέλος, έχοντας βιντεοσκοπήσει, παρατηρήσει και συζητήσει αρκετά τα νέα δεδομένα, έκανα μία νέα συζήτηση με τον πατέρα μου εστιάζοντας σε ερωτήσεις σχετικά με όσα είχαμε δει, και ζητώντας και τη δική του άποψη για το πόσο διαφορετικά είναι τα πράγματα πλέον στο 2022, σε σχέση με τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

«Τι περίπου θα πούμε εδώ;»

5.3 Μεταπαραγωγή

Όταν η διαδικασία της βιντεοσκόπησης έφτασε στο τέλος της, αντιμετώπισα την πρόκληση να ενώσω το πλούσιο πρωτογενές υλικό από τις παλαιές και τις νέες βιντεοσκοπήσεις σε ένα ενιαίο, συνεκτικό αφήγημα. Το επίκεντρο του μοντάζ ήταν η δημιουργία μιας νοηματικής γέφυρας μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, αναδεικνύοντας το ζήτημα της ταυτότητας μέσα από τους χορούς και τις πολιτιστικές εκφράσεις της περιόδου 1998-99 έως και το 2022. Το αρχειακό υλικό, με τις εικόνες του παρελθόντος, δεν συμπλήρωνε απλά τα λεγόμενα, αλλά έδινε βάθος και προοπτική, δημιουργώντας σύνδεση ανάμεσα στην ιστορία και την εμπειρία. Για παράδειγμα, όταν η αφήγηση μνημονεύει τις επισκέψεις των πολιτικών προσωπικοτήτων στη Φλώρινα για να ενισχύσουν το ελληνικό αίσθημα και την παρουσία του κράτους στην περιοχή, το αρχειακό υλικό φέρνει στο προσκήνιο την επίσκεψη του τότε Πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη. Ωστόσο, η ματιά μου δεν εστιάζεται στην πολιτική ηγεσία, αλλά στην αντίδραση και τις αντιλήψεις των κατοίκων της Φλώρινας, που περίμεναν και παρακολουθούσαν τον Πρωθυπουργό της χώρας, εκφράζοντας έτσι την τοπική προοπτική και την κοινωνική δυναμική εκείνης της εποχής.

Η επεξεργασία του υλικού

Αντίστοιχα, η επίσκεψη του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου ενσωματώνεται στο ντοκιμαντέρ ως μια απτή αναπαράσταση της σημασίας της Εκκλησίας στη διαμόρφωση κοινών χαρακτηριστικών και ταυτότητας στην κοινότητα. Το υλικό αυτό δεν απεικονίζει μόνο την

επίσημη εκδήλωση, αλλά και τις αντιδράσεις, τις εκφράσεις και τις συζητήσεις των ανθρώπων που συμμετείχαν ή παρακολουθούσαν, προσδίδοντας μια πιο προσωπική διάσταση.

Ακόμα, μέσω του μοντάζ προσπάθησα να εστιάσω στην εξέλιξη των ζητημάτων διαχείρισης /διαπραγμάτευσης της ταυτότητας και πολιτισμικής έκφρασης μέχρι το σήμερα. Το νέο υλικό, από το παρόν της βιντεοσκόπησης, το έτος 2022, αποτυπώνει τις σύγχρονες εκδηλώσεις, τους χορούς και τις κοινωνικές συναντήσεις, αντανακλώντας τις μεταβολές και τη συνέχεια στις πολιτιστικές πρακτικές και τις ταυτότητες των ανθρώπων. Ενώ το παρελθόν και το παρόν συνδέονται μέσω της αφήγησης και των εικόνων, είναι εμφανής η εξέλιξη της κοινωνικής έκφρασης και της αλληλεπίδρασης των κοινοτήτων στην περιοχή.

Με αυτόν τον τρόπο, το τελικό αποτέλεσμα δεν είναι απλώς μια συλλογή από στιγμιότυπα ή ή μία αρχειακή καταγραφή αλλά μία προσπάθεια για συνθετική ματιά στην ιστορία και στην πορεία ενός τόπου, των ανθρώπων και του πολιτισμού του, της Φλώρινας.

Κεφάλαιο 6 – Συμπερασματικές επισημάνσεις

6.1 Η Φλώρινα στο σύνορο

Η εργασία αυτή είχε ως στόχο να αποτελέσει μια χρήσιμη συμβολή στην κατανόηση της πολιτισμικής, κοινωνικής, και πολιτικής δυναμικής της περιοχής Φλώρινας. Η σύνθεση του κειμένου και η δημιουργία αυτού του ντοκιμαντέρ απαίτησαν έναν συνδυασμό επιστημονικής ακρίβειας και δημιουργικής ελευθερίας, ώστε να διερευνηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα σχετικά την εξέλιξη και τη σημασία της περιοχής της Φλώρινας μέσα από μία πολυδιάστατη ματιά.

Αφετηρία για το εγχείρημα αυτό αποτέλεσε ένα τυχαίο ερέθισμα έμπνευσης, το οποίο είχε τις ρίζες του τόσο σε ερευνητικές πτυχές όσο και σε προσωπικές αναμνήσεις και συναισθήματα. Αυτή πορεία στο χώρο της δημιουργίας ήταν πλούσια σε εμπειρίες και αποκαλύψεις, αναδεικνύοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ της πρακτικής εφαρμογής και της θεωρητικής ανάλυσης. Η εμβάθυνση στο συγκεκριμένο θέμα μου έδειξε πώς μια επιστημονική ματιά μπορεί να μεταμορφώσει τον τρόπο που ένας άνθρωπος εμπειρικά αντιλαμβάνεται και αισθάνεται ένα γνώριμο αντικείμενο ή χώρο. Κατά τη διάρκεια της έρευνας, ανακάλυψα ότι η περιοχή της Φλώρινας, γενετείρά μου κι ένας τόπος που με φιλοξένησε για σημαντικό μέρος της ζωής μου, κρύβει έναν πλούτο πολιτισμικών και ερευνητικών στοιχείων, τα οποία έως τότε, προσπέρασα ως απλός κάτοικος, μη επιδιδόμενος σε βαθύτερες παρατηρήσεις.

Η Φλώρινα είναι μία συνοριακή περιοχή με πλούσια πολιτισμική κληρονομιά και ταυτότητα, συνδυάζοντας επιρροές από πολλαπλούς πολιτισμούς. Το στοιχείο της συνοριακότητάς της αποτελεί έναν από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες για τον τρόπο που διαμορφώνεται η τοπική κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα από τις αρχές του 10^{ου} αιώνα και την ένταξή της στο ελληνικό κράτος μέχρι και σήμερα. Η συνθήκη αυτή έχει δημιουργήσει μια μοναδική ταυτότητα που αντανακλάται στην τέχνη, τη μουσική, τις παραδόσεις, και τον υλικό πολιτισμό της περιοχής.

Η συνύπαρξη διαφορετικών πληθυσμών στην περιοχή Φλώρινα προσέφερε μια ευκαιρία για να εξετάσω τη δυναμική της αλληλεπίδρασης και της συνεργασίας, καθώς και τις προκλήσεις που αυτή παρουσιάζει ιστορικά. Οι επιτελεστικές πολιτισμικές εκφράσεις που κατέγραψα γίνονται κατανοητές από τους κατοίκους ως σύνδεση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν και παραμένουν κεντρικές στην πολιτισμική έκφραση της περιοχής. Η κοινωνική σύνθεση της Φλώρινας έχει διαμορφωθεί μέσα από ιστορικές και πολιτικές αλλαγές. Η

ανάλυση αυτής της διαδικασίας αποκαλύπτει τον τρόπο που η τοπική κοινωνία έχει επηρεαστεί και πώς έχει ανταποκριθεί στις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές.

6.2 Η οπτικοακουστική και κειμενική καταγραφή της πολιτισμικής επιτέλεσης

Η δημιουργία του ντοκιμαντέρ παρουσίασε προκλήσεις στην επιλογή και επεξεργασία του υλικού. Η ανάγκη για μια ισορροπημένη προσέγγιση που να αποτυπώνει τόσο την ιστορική όσο και τη σύγχρονη πραγματικότητα της περιοχής, απαιτούσε προσοχή και ακρίβεια. Η διαδικασία παραγωγής περιελάβανε συνεχή ανάλυση και αξιολόγηση του υλικού, με στόχο να εξασφαλιστεί ότι το τελικό αποτέλεσμα θα ανταποκρινόταν στους αρχικούς στόχους και τις ερευνητικές προσδοκίες.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ανακάλυψα επίσης την κρισιμότητα των αποφάσεων που πρέπει να ληφθούν σε κάθε στάδιο της παραγωγής. Από την επιλογή του υλικού μέχρι τη διαμόρφωση της τελικής μορφής του έργου, κάθε απόφαση έπαιζε καθοριστικό ρόλο και έπρεπε να λαμβάνεται υπό το πρίσμα των εκάστοτε συνθηκών, στοχεύοντας πάντα στην ταχύτερη, πιο ουσιαστική και αποτελεσματική πραγματοποίηση του έργου. Για παράδειγμα, ο περιορισμένος χρόνος για την βιντεοσκόπηση και την καταγραφή στην περιοχή προσδιόρισε την ανάγκη για αποτελεσματικό προγραμματισμό και αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων.

Η διαδικασία δημιουργίας του οπτικοακουστικού έργου αποτέλεσε ένα ενδιαφέρον ταξίδι που οδήγησε σε έναν πρωτότυπο "διάλογο" μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, αποκαλύπτοντας νέες πτυχές και διαστάσεις της περιοχής και των ανθρώπων της. Η ενασχόληση με το έργο αυτό μου αποκάλυψε ότι η συλλογή πληροφοριών αναδεικνύει την ανάγκη να διακατέχεται η ερευνητική προσπάθεια από ευαισθησία και να επιδιώκει αναστοχαστικά την κατανόηση των τοπικών αντιλήψεων και ιστορικών γεγονότων. Ανέδειξε, ακόμα, τη σπουδαιότητα της συνέργειας μεταξύ επιστημονικής μελέτης και οπτικοακουστικής παραγωγής, όπου η μία ενισχύει και διευρύνει την άλλη, προσφέροντας μια πιο πολυδιάστατη και προσιτή εικόνα των ερευνητικών ευρημάτων στο κοινό.

Βιβλιογραφία

Αγγελόπουλος, Γεώργιος, 1997. Από τον Έλληνα ως Πρόσωπο στο Πρόσωπο ως Έλληνα, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 9, σ. 42–64.

Ατζακα, Ευαγγελία, Λουτζάκη, Ρένα 1999. Χορός στην Ελλάδα. Στο: *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια: Θέατρο–Κινηματογράφος–Μουσική–Χορός*. Εκδοτική Αθηνών, τ. 28, σ. 327–341.

Αυδίκος, Βαγγέλης, 1994. Παραδοσιακός χορός και χορευτικοί όμιλοι. Στο: Νιτσιάκος Βασίλης, (Επιμ.), *Χορός και κοινωνία*, Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, σ. 125–136.

Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος, 1986. *Η Μακεδονία στις Παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894–1904)*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.

Βουτυρά, Ευτυχία, Βαν Μπουσχότεν, Ρίκη, 2007. Εισαγωγή. Στο: Βουτυρά, Ευτυχία, Βαν Μπουσχότεν, Ρίκη, (Επιμ.) *Ανάμεσα σε παρελθόν και παρόν. Εθνογραφίες του μετασοσιαλιστικού κόσμου*, Αθήνα: Κριτική, σ. 9–30.

Γούναρης, Βασίλης, 1993. Εθνοτικές Ομάδες και Κομματικές Παρατάξεις στη Μακεδονία των Βαλκανικών Πολέμων. Στο: *Τα Ογδόντα Χρόνια των Βαλκανικών Πολέμων (1910–1914)*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α, σ. 189–202.

Γούναρης, Βασίλης, 2002. 'Εαμοβούλγαροι' και μακεδονομάχοι: ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου. Στο: Νικολακόπουλος, Ηλίας (Επιμ.) *Ο Εμφύλιος Πόλεμος: Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο, Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 233–245.

Chang, Heewon, 2008. *Autoethnography as method*. Walnut Creek: Left Coast Press.

Γκριν, Σάρα Φ., 2020. *Σημειώσεις από τα Βαλκάνια. Τόπος, περιθωριακότητα και αμφισημία στα ελληνοαλβανικά σύνορα*, Ιωάννινα: Ισνάφι.

Cowan, Jane, 1998. Πολυγλωσσικές (Συν)αρθρώσεις της τοπικής ταυτότητας σε μία ελληνική κωμόπολη της Μακεδονίας. Στο: Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα (Επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 583–618.

Danforth, Loring, M., 1999. *Η Μακεδονική διαμάχη. Ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Donnan, Hastings, Wilson, Thomas, M. 1994, An anthropology of frontiers. Στο Donnan, Hastings, Wilson, Thomas, M. (Eds.), *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*, Lanham, MD: University Press of America, σ. 1-14.

Ellis, Carolyn, Adams, Tony E., Bochner, Arthur P. 2011. Autoethnography: An Overview, *Historical Social Research*, τ. 36 (4), σ. 273-290.

Herzfeld, Michael, 2002. *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Hart, Laurie, Kein, 2014. Εθνικό στίγμα και επώδυνες ατομικές πορείες στην παραμεθόριο μετά τον ψυχρό πόλεμο: Επιστροφή των «ντόπιων» στη βορειοδυτική Ελλάδα. Στο: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (Επιμ.) *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 141-178.

Eriksen, Thomas, Hylland, 2007. *Μικροί Τόποι, Μεγάλα Ζητήματα: Μια Εισαγωγή στην Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Κριτική.

Θεοδοσίου, Ασπασία, 2009. «Όταν έγινε ελληνικό»: Γύφτοι, μουσική και «αυθεντικότητα» στα ελληνο-αλβανικά σύνορα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 218 Α', σ. 115-142.

Θεοδοσίου, Ασπασία, (Σίσσυ), Καλλιμοπούλου, Ελένη, 2020. (Μουσικές) κοινότητες: Σχιζοφωνικές παρουσίες και ηχηρές απουσίες. Στο Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου-Ελένη Καλλιμοπούλου, (Επιμ.), *Μουσικές Κοινότητες στην Ελλάδα του 21^{ου} Αιώνα. Εθνογραφικές Ματιές και Ακροάσεις*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 13-66.

Ιωαννίδου, Αλεξάνδρα, 1997. Τα σλαβικά ιδιώματα στην Ελλάδα. Γλωσσολογικές προσεγγίσεις και πολιτικές αποκλίσεις. Στο: Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γιώργος, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 89-101.

Κάβουρας Παύλος, 2010. Φολκλόρ και παράδοση. Όψεις και μετασχηματισμοί ενός νεωτερικού ιδεολογικού μορφώματος. Στο: Κάβουρας Παύλος (Επιμ.) *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, Αθήνα: Νήσος, σ. 29-85.

Κακάμπουρα Ρέα, 2023. Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο: Κακάμπουρα, Ρέα (Επιμ.), *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα: Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, ΕΚΠΑ, σ. 9-42.

Kringelbach, Helene_Neveu, Skinner, Jonathan, 2019. Η κινητικότητα των χορευτικών πολιτισμών. Στο: Kringelbach, Helene-Neveu, Skinner, Jonathan, (Επιμ.), 2019. *Χορευτικοί πολιτισμοί: Παγκοσμιοποίηση, τουρισμός και ταυτότητα στην ανθρωπολογία του χορού*, Αθήνα: Κλειδάριθμος, σ. 19-52.

Κωστόπουλος, Τάσος 2000. *Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα: Μαύρη Λίστα.

Λαλιώτη, Βασιλική, 2010. Παράδοση, επιτέλεση και φολκλόρ. Το εθνογραφικό παράδειγμα του τραγουδιού ghana στη Μάλτα. Στο: Κάβουρας Παύλος (Επιμ.) *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, Αθήνα: Νήσος, σ. 131-139.

Λαλιώτη, Βασιλική, 2011-2012. Η μουσική ως επιτέλεση: ανθρωπολογικές προοπτικές, *Εθνολογία*, τ. 15, σ. 205-226.

Λουτζάκη, Ρένα 1999. Ο Σύλλογος ως Χώρος Χορευτικής Δραστηριότητας. Στο: *Μουσικές της Θράκης: Μια Διεπιστημονική Προσέγγιση: Έβρος*, Αθήνα: Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής». Ερευνητικό Πρόγραμμα Θράκη, σ. 209-268.

Μάνος, Ιωάννης, 2007. Πολιτισμός, πολιτική και μειονοτικά δικαιώματα στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια: μια ανθρωπολογική οπτική». Στο: *Διαστάσεις της μετάβασης και η Ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών της Βαλκανικής, Πρακτικά συνεδρίου*, σ. 957-972.

Μάνος, Ιωάννης, 2014. Ζώντας (σ)τα σύνορα: Μία εθνογραφική προσέγγιση του εθνικισμού στην καθημερινότητα. Στο: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (Επιμ.) *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 179-206.

Manos, Ioannis, 2016. Understanding borders and bordering processes: The ethnographic study of international frontiers in Southeast Europe. Στο: Nitsiakos Vassilis, Manos Ioannis, Agelopoulos Georgios, Angelidou Alik, Dalkavoukis Vassilis, Kravva Vasiliki] (Eds.) *Ethnographic research in border areas: Contributions to the study of international frontiers in Southeast Europe*, σ. 3-12.

Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, 1997. Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες: Πολιτικές Συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης. Στο: Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γιώργος, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 123-142.

Νιτσιάκος, Βασίλης, 1994. Εισαγωγή. Στο: Νιτσιάκος Βασίλης, (Επιμ.), *Χορός και κοινωνία*, Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, σ. 9-16.

Νιτσιάκος, Βασίλης, 2010. *Στο σύνορο: Μετανάστευση, σύνορα και ταυτότητες στην αλβανο-ελληνική μεθόριο*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

Νιτσιάκος, Βασίλης, Μάντζος, Κωνσταντίνος, 2002. Πολιτικοποιώντας την παράδοση: Χρήσεις των πολυφωνικών τραγουδιών στην Ελλάδα και την Αλβανία. Στο: *Το Παρόν του Παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία, Επιστημονικό Συμπόσιο 19-21 Απριλίου 2002 (Πρακτικά)*, Ίδρυμα Μωραΐτη, σ. 131-147.

Παναγόπουλος, Ιάκωβος, 2021. Returning to your Roots: Use of Mobile Shooting in an Ethnomediaology case study with the Tejon Native American Tribe in California, *Frames Cinema Journal*, “Phone Camera at the Intersection of Technology, Politics, and Transmedia Storytelling”, τ.18, σ.115- 135.

Παναγόπουλος, Ιάκωβος, 2022. *Ο τρίτος δρόμος στον κινηματογράφο*. Αθήνα: Παπαζήση.

Παπαδάκης, Γιάννης, 2009. *Η ηχώ της νεκρής ζώνης: Οδοιπορικό στη διαιρεμένη Κύπρο*, Αθήνα: Scripta.

Pistrick, Eckehard, 2018. Τίνος είναι αυτό το τραγούδι; Πολυφωνικό τραγούδι και συγκρότηση ταυτοτήτων στη νότια πλευρά των αλβανο-ελληνικών συνόρων. Στο: Βασίλης Νιτσιάκος, Ιωάννης Μάνος, Βασίλης Δαλκαβούκης, Αλίκη Αγγελίδου, Γιώργος Αγγελόπουλος (Επιμ.) *Τα Πολλαπλά Σύνορα ενός Μεταβαλλόμενου Κόσμου: Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Εθνογραφικές Δοκιμές στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα: Κριτική, σ. 239-260.

Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα, 2016. *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική, χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Royce-Peterson, Anya, 2005. *Η ανθρωπολογία του χορού*, Αθήνα: Νήσος.

Τοπάλογλου, Λευτέρης, Πετράκος, Γιώργος, 2008. *Σύνορα, Ολοκλήρωση και Ανάπτυξη: Η νέα γεωγραφία των διασυνοριακών οικονομικών σχέσεων*, Αθήνα: Κριτική.

Χοτζίδης, Άγγελος, 1997. Άρθρωση και Δομή του Μειονοτικού Λόγου: Το Παράδειγμα των Μογλενών και της Ζόρα. Στο: Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γιώργος, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 143–169.